

WILLEM III en de slag van Saint-Dénis.

(1678)

Onder dezen titel gaf Generaal W. J. KNOOP, in de vergadering der Koninklijke Akademie van Wetenschappen van 12 Februari 1877, eene geschiedkundige bijdrage (1), ter weerlegging van de beschuldiging door Fransche en Engelsche geschiedschrijvers tegen WILLEM III uitgesproken: dat hij 14 Augustus 1678 den slag van Saint-Dénis bij Mons zou hebben geleverd, wetende dat de vrede met Frankrijk den 10den te Nijmegen gesloten was, of zelfs »met den vrede van Nijmegen in zijn zak”, en zoo, koelbloedig, duizende menschenlevens nutteloos ter dood wijdde, alleen om aan zijn krijgslust te voldoen en zijn krijgskennis te vermeerderen. In die bijdrage toonde KNOOP nu wel aan, dat toen WILLEM III het Fransche leger aanviel, dat onder den Maarschalk LUXEBURG Mons blokkeerde, hij officieel noch officieus tijding had van het sluiten van den vrede, maar hij pleitte den Prins daarom nog in geenen deele vrij van schuld. Hij vroeg: »waardoor kwam het, dat de Stadhouder het teekenen van den vrede niet wist? Is die onkunde ook eene opzettelijke onkunde geweest? Is zij niet geweest het gevolg van zijne eigene handelingen of van de handelingen zijner vrienden” (bladz. 326)? Hij beweert verder dat WILLEM III in alle geval wist dat het sluiten van den vrede zoo goed als zeker en na op handen was, maar dat hij, in gemoede overtuigd zijnde van het nadeelige van een vrede met Frankrijk, nog eene wanhopige poging wilde beproeven om de onderhandelingen te doen afbreken en den oorlog tegen LODEWIJK XIV voort te zetten; dat hij daarom slag leverde en aan die staatkundige overtuiging het leven van eenige duizende soldaten heeft opgeofferd (bladz. 330). Kortom, KNOOP weerlegt wel de beschuldiging dat WILLEM III kennis droeg van het sluiten van den vrede, en den slag van Saint-Dénis leverde alleen uit ijdele en verfoeilijke roemzucht, maar neemt toch als zeer waarschijnlijk aan dat de Prins bij die gelegenheid eene dubbelhartige rol heeft gespeeld, aan zijn

(1) Zie 2de reeks, deel VI van de Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, afdeling Letterkunde.

persoonlijke inzichten duizende menschenlevens nutteloos opgeofferd en den vrede in gevaar gebracht zou hebben. Het leveren van den slag van Saint-Dénis noemde hij dan ook »een duister gedeelte in het leven van den grooten Stadhouder” (bladz. 330).

Tegen dat ongunstig oordeel over het gedrag en het karakter van WILLEM III kwam de Hoogleraar R. FRUIN, in de vergadering van 9 April 1877, met warmte op in eene doorwrochte bijdrage: »de slag van Saint-Dénis in verband met den vredehandel van Nijmegen” (1), waarin hij aantoonde: dat het sluiten van den vrede, waaromtrent men zelfs »te Nijmegen in den kring der Ambassadeurs en Plenipotentiarissen tot op het laatste oogenblik, tot op het teekenen van het verdrag toe, tusschen hoop en vrees geslingerd werd” (bladz. 41), door den Prins met geen mogelijkheid kon worden voorzien; dat die diplomaten zelven »meer aan het voortduren van den oorlog dan aan het sluiten van den vrede geloofden” (bladz. 42); dat de slag gevorderd werd om het behoud der vesting Mons met hare talrijke bezetting, waaronder minstens 8000 man Staatsche troepen, voor onze Republiek van hoogste gewicht, en dus geleverd werd om een groot landsbelang; met voorkennis en goedkeuring van den soeverein, de Staten, (bladz. 71, 73 en 78) en alzoo niet was eene eigenmachtige en moedwillige daad van den Stadhouder; »dat het behoud van Mons ontegenzeggelijk in de eerste plaats aan WILLEM III te danken was” (bladz. 93), en dien-tengevolge de vrede op voor de Republiek niet ongunstige voorwaarden geratificeerd werd; in één woord, dat de Stadhouder »in dezen niet slechts vrij van schuld was, maar bewondering verdiende om zijn even wijze als kloeke plichtsbetrachting” (bladz. 27), zoodat de slag van Saint-Dénis in stede van een duister gedeelte van zijn leven een glanspunt daarvan mag heeten.

Generaal KNOOP gaf zich echter niet gewonnen, maar kwam tot staving van zijne bovengezegde zienswijze in de vergadering van 14 Mei 1877 op de zaak terug in eene nadere bijdrage (2), waarin hij andermaal de vragen stelde en besprak: »had WILLEM III niet kunnen voorzien dat het zeer waarschijnlijk, dat het bijna zeker was dat de vrede zou geteekend zijn? Was het dus niet zijn plicht geweest, om de poging tot ontzet van Mons nog enkele dagen uit te stellen, totdat hij met zekerheid wist wat er te Nijmegen was gebeurd? En waardoor ontstond die onkunde omtrent het sluiten van den vrede? Was het ook eene *opzettelijke* onkunde, het gevolg van de maatregelen genomen, hetzij door den Stadhouder zelven, hetzij door zijn medestanders?” (bladz. 113). En zijn betoog strekt andermaal tot opzettelijke onkunde, omdat de Prins den vrede, dien hij »een verderfelijke ramp” achtte, niet wilde (bladz. 127—130).

(1) Zie 2de reeks, deel VII van de Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, afdeling Letterkunde.

(2) Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, deel VII.

't Is geenszins mijn voornemen die quaestie hier in haar ganschen omvang te bespreken; ik verwijs daarvoor naar de genoemde bijdragen, onder opmerking dat ik mij, wat WILLEM III betreft, geheel schaar aan de zijde van Professor FRUIN, en zelfs beweert dat de Stadhouder met anders te handelen dan hij deed niet verantwoord zou zijn geweest. Ik waag het echter eene andere zienswijze te hebben dan deze terecht gevierde autoriteit over het niet tijdig verwittigen van den Prins; dit toe te schrijven aan eene andere reden dan »zorgeloosheid," »onachtzaamheid" of »achteloosheid" van onze gevolmachtigden op het Nijmeegsch congres, meer bepaald van den voornaamsten hunner, VAN BEVERNINGK, zooals FRUIN meent, en wel aan *opzet*; en hoop tevens te doen zien, dat LUXEMBURG insgelijks eerder de tijding van het sluiten van den vrede had kunnen ontvangen, indien ook van Fransche zijde geen *opzet* in het spel was geweest.

De vrede was gesloten tegen middernacht van 10 Augustus. Prins WILLEM ontving die tijding eerst »'s middags" van den 15den, en wel door eene missive — »een briefje van vier regels" — van den Raadpensionaris FAGEL van den 13den uit den Haag. Dat onze gevolmachtigden te Nijmegen geen eigen koerier beschikbaar zouden gehad hebben om WILLEM III rechtstreeks te berichten, en daarom toevlucht zouden hebben moeten nemen tot den Spaanschen koerier, die over Brussel ging, komt mij, evenals aan KNOOP, onaannemelijk voor, en ook FRUIN vindt dit »het vreemdste van het geval." Zoo'n koerier had in de gegeven omstandigheden voor elke eventualiteit gereed moeten staan tot vertrek; of desnoods had men, zooals KNOOP zeide, eenige officieren van het garnizoen van Nijmegen te paard rechtstreeks op het leger van den Prins nabij Mons kunnen dirigeeren, en deze, in den nacht van 10 op 11 Augustus vertrekkende, zouden zeker een van allen vóór den 14den zijn hoofdkwartier hebben bereikt: het bericht van FAGEL uit den Haag bereikte dit in twee dagen tijds, en straks zullen nadere gegevens KNOOP's bewering staven. Behalve dat die Spaansche koerier een omweg moest maken, wisten onze gevolmachtigden zeer goed »dat de regeering te Brussel den afzonderlijken vrede tusschen de Republiek en Frankrijk met leede oogen moest aanzien, en wel geen haast zou maken om, terwijl voor Spanje de krijg voortduurde, het bericht dat het voor de Republiek vrede was geworden aan den Hollandschen Generaal-en-chef van het leger der geallieerden te doen toekomen (FRUIN, bladz. 34—35)." En ter zake dat die koerier nog werd »afgeworpen" en den Prins niet bereikte, zegt Professor FRUIN weer zelf: »dat een bericht met die gelegenheid verzonden onder weg bleef steken, is niet te verwonderen, en was veeleer te duchten en te voorzien geweest (ibid.)" — Zoo nu te handelen, waar de grootste zekerheid en spoed vereischt werden, wilde men het slaags raken van de legers bij Mons voorkomen, zou, zoo geen *opzet*, ineptie moeten heeten; en dat gaat toch niet aan, waar het een VAN BEVERNINGK

geldt, »de bekwaamste onzer diplomaten en de hoofdpersoon op het congres te Nijmegen» (FRUIN, bladz. 51). Ik denk daarom aan opzet.

In den brief, dien VAN BEVERNINGK 11 Augustus aan den Prins schreef, en dien FRUIN (bladz. 35—36) meedeelt, ziet hij ook slechts onachtzaamheid of achteloosheid, hoewel hij te dier zake zelf de opmerkingen maakt: dat de toon daarvan den indruk laat »of het alleen uit hoffelijkheid is dat VAN BEVERNINGK zijn Hoogheid zoo spoedig (?) kennis geeft van de gewichtige gebeurtenis;» dat in dien brief »van de voorwaarden geen enkel woord» voorkomt; »evenmin of er iets omtrent het staken der vijandelikheden overeengekomen is,» terwijl het toch bekend was »dat de legers van Frankrijk en van de geallieerden tegenover elkander stonden, het eene gereed om een poging tot ontzet van Mons te wagen, het andere in postuur om een aanval af te slaan;» dat wat TEMPLE (de Engelsche gezant) deed zeggen tot den Maarschalk D'ESTRADES (een der drie Fransche gevolmachtigden): »licht mogelijk dat terwijl hier de vrede wordt geteekend, bij Mons een veldslag geleverd wordt,» even goed aan VAN BEVERNINGK bekend was, en deze »zelfs aan het einde van zijn missive erop schijnt te doelen, als hij spreekt van 's Prinsen desseinen» (bladz. 36). — Andermaal moet ik hier denken, niet aan achteloosheid, maar aan opzet.

»Van waar,» zoo vervolgt FRUIN, »dan die achteloosheid in het verzwijgen van hetgeen voor Z. H. zoo noodig was te weten? Zij wordt niet verklaard, maar houdt op ons te verwonderen, wanneer wij bedenken dat VAN BEVERNINGK bij deze gelegenheid nog veel sterker bewijzen van onbedachtheid gegeven heeft. Hij heeft zelfs verzuimd, de noodige afspraak te maken omtrent een wapenschorsching in Vlaanderen en den staat van zaken rondom Mons tot op het uitwisselen der ratificatiën. De Staten-Generaal hebben later wel beweerd, dat van onze zijde te vergeefs op een regeling van die aangelegenheden bij de Fransche Ambassadeurs is aangedrongen, en zij spreken in zoover waarheid, dat in de laatste weken vóór den 10den Augustus daarover vaak gehandeld is. Maar bij het teekenen van het verdrag hebben onze gevolmachtigden er niet van gewaagd» (bladz. 36—37.) — Ten derde-male, indien geen opzet, dan zou dergelijke onbedachtheid, mijns inziens, VAN BEVERNINGK en onze overige gevolmachtigden tot volslagen nulliteiten stempelen.

Hoe dit opzet nu te verklaren?

Voor de bijzonderheden van de feiten en onderhandelingen, die hierbij te pas komen, moet ik verwijzen naar de bijdrage van Professor FRUIN. Ik meen voor mijn doel te kunnen volstaan met het volgende. Ten einde de Republiek tot een afzonderlijken vrede te bewegen en alzo hare bondgenooten: Spanje, den Keizer, Denemarken, Brandenburg en kleinere Duitsche Staten van hare hulp te berooven, had LODEWIJK XIV in 1678 den veldtocht in de Nederlanden vroeger dan gewoonlijk geopend en zich onverhoeds meester gemaakt van Gent en Yperen (Maart). Die voorspoed in Vlaanderen

deed zijn gevolmachtigden te Nijmegen een hooger en toon aanslaan, en de Algemeene Staten, aan den wensch des volks toegevend, tot een afzonderlijken vrede neigen. Na met KAREL II van Engeland een overeenkomst getroffen te hebben omtrent het sluiten van den vrede op den grondslag van de voorwaarden door Frankrijk gesteld, troffen zij met LODEWIJK XIV een wapenstilstand voor den tijd van zes weken (Juni), binnen welken zij de bondgenooten tot het aannemen der vastgestelde bepalingen zouden trachten te brengen. Bij Spanje, dat zonder de Republiek zoo goed als weerloos was, gelukte dit, maar bij de overigen niet. En reeds waren de Staten op het punt den vrede met Frankrijk te teekenen, toen de Fransche gevolmachtigden met een eisch te voorschijn kwamen, die alle hoop op het eindigen van den oorlog benam. In de beraamde voorwaarden was o. a. bepaald, dat LODEWIJK XIV in de Spaansche Nederlanden aan Spanje eenige vestingen zou teruggeven, die onze Republiek tot voormuur tegen zijn macht verstrekken zouden; doch de tijd wanneer dit zou moeten geschieden was niet vermeld. Nu begreep hij daartoe niet gehouden te zijn dan nadat zijn bondgenoot Zweden volkomen voldoening zou hebben gekregen, weer in het bezit zou gesteld zijn van het door Denemarken en Brandenburg veroverd gebied, terwijl de Staten beweerden dat het terstond na het bekrachtigen van den vrede behoorde te geschieden. Uit dien eisch van den Franschen Koning bleek duidelijk zijn toeleg, zich voor onbepaalden tijd in die barrière-vestingen te nestelen. En wat nu het door de Franschen sedert lang geblokkeerde Mons betreft, tot die barrière behoorende en met Namen nog de eenige vesting van belang die de Spanjaarden nog niet verloren hadden, bleek het, bij de afzonderlijk daarover gevoerde onderhandelingen, zijn toeleg te wezen die sterkte tot op het uitwisselen der ratificatiën geblokkeerd te houden en inmiddels door uithongering tot overgave te dwingen, in welk zeer waarschijnlijk geval hij niet verzuimd zou hebben daarvoor iets anders in ruil te vorderen (FRUIN, bladz. 65—67 en 79). Hoe geneigd nu ook de Staten tot een afzonderlijken vrede waren, begrepen zij toch op dergelijke voorwaarden niet te moeten ingaan. En de Franschen bij hun eisch volhardende, sloot de koning van Engeland, eindelijk de gevaren inziende waarmede de Fransche heerschappij in de Nederlanden dreigde, met de Staten een verbond (26 Juli), om gezamenlijk den oorlog tegen LODEWIJK XIV te voeren, indien hij niet vóór den 11den Augustus van zijn eisch afzag. Denzelfden 26sten Juli verliet WILLEM III den Haag om zich weer aan het hoofd van het leger te stellen. Het naaste doel was natuurlijk het ontzet van Mons, waar de nood reeds hoog gestegen was, — een doel dat aan de Staten volkomen bekend was en door hen werd goedgekeurd.

Zoo naderde de fatale termijn van 11 Augustus. Zelfs nog den 10den was het onzeker, of deze oorlog dan wel vrede brengen zou. Eerst op het uiterste oogenblik gaven de gevolmachtigden van LODEWIJK XIV, die opzag tegen de aansluiting van Engeland bij de Alliantie, toe op het stuk der

ontruiming van de barrière-vestingen, zooals door ons bedoeld werd. Door den toeleg van Fransche zijde kon die met Spanje zelfs niet tegelijk tot stand komen — dit geschiedde eerst 17 September — en de quaestie der blokkade van Mons bleef, zooals wij reeds gezien hebben, vooreerst in het midden.

Van weerszijden hadden de gevolmachtigden daarvan in die uiterste oogenblikken en onder den drang der omstandigheden niet meer gerept. Van weerszijden was men tevreden dat de onderhandelingen, die reeds sedert October 1676 geopend waren, eindelijk den vrede brachten, en VAN BEVERNINGK, die bepaaldelijk den vrede wilde, zeker niet het minst. De quaestie Mons zou op dat uiterste oogenblik een struikelblok hebben kunnen zijn; men wist van weerszijden dat hare beslissing door de wapenen wellicht reeds gevallen of althans na op handen was, en men zal deze daarom liever stilzwijgend aan de oorlogskans hebben overgelaten. Daarom zal men zich ook aan weerszijden niet hebben gehaast de in elkanders onmiddellijke nabijheid staande legers van het sluiten van den vrede te verwittigen.

Hoe dat van onze zijde geschiedde, hebben wij reeds gezien. Van Fransche zijde werden blijkbaar insgelijks twee koeriers afgezonden: een naar Versailles, die zijn weg nam over Philippeville, uit welke vesting zijn doortocht reeds 13 Augustus bericht werd aan LUXEMBURG bij Mons (1); terwijl de Markies D'ESTRADES, de zoon van den maarschalk, rechtstreeks naar LUXEMBURG gezonden, zijn weg nam over Brussel (2). Doch deze die, indien men zulks gewild had, LUXEMBURG eerder had kunnen bereiken dan de tijding van het passeeren door Philippeville van den koerier naar LODEWIJK XIV, dus zeker den 13den vroegtijdig, »s'amusa (à Bruxelles) à une maitresse" (2), en bereikte LUXEMBURG eerst den 14den tusschen 8 en 9 uur 's morgens, slechts enkele uren vóór den slag, die tegen 12 uur begon, en bracht hem ook slechts eene bloote kennisgeving, geen vredesvoorwaarden. De jonge D'ESTRADES maakte dus wel geen grooten omweg, zooals FRUIN meent, die hem laat reizen over Maastricht en Luik en in beide Fransche koeriers eenzelfde persoon schijnt te zien (bladz. 40), maar veroorloofde zich een groot oponthoud, hetgeen in de gegeven omstandigheden moeilijk te verklaren zou zijn, tenzij men ook van Fransche zijde opzet aanneemt. Bij de redenen waarom LUXEMBURG zich onthield den Prins VAN ORANJE te verwittigen en den slag aannam, heb ik hier niet stil te staan (3).

Dus van weerszijden geen haast om de tegenover elkander staande legers te verwittigen. En ten einde de veldheeren zoolang mogelijk geheel de vrije hand te laten — aan onze zijde in de hoop dat Mons inmiddels zou worden

(1) Zie den brief van LUXEMBURG aan LOUVOIS van den 13den, aangehaald door KNOOP, deel VI, bladz. 305, volgens ROUSSET.

(2) Zie de »Mémoires du Duc DE SAINT-SIMON," deel V, bladz. 385, der Parijsche editie van 1857.

(3) Zie deze bij KNOOP, deel VI, bladz. 319, volgens ROUSSET.

ontzet, aan Fransche zijde dat het zou vallen (1) — zal in die kennisgeving en aan WILLEM III en aan LUXEMBURG ook niet gerept zijn van de voorwaarden, waarop de vrede gesloten was. Omtrent Mons viel trouwens niets mee te deelen; die quaestie bleef toch te hunner beslissing. En dat de Stadhouder zich door eene eenvoudige kennisgeving van VAN BEVERNINGK, dat de vrede gesloten was, niet zou hebben laten terughouden van zijn voornemen Mons te ontzetten en te ravitaillieren, blijkt duidelijk uit het slot van zijn antwoord van den 15den, den dag na den slag, op het bericht van FAGEL: »Ende hebbende geen brieven van den Staet, soo sal ick de groote wegh gaen, ende mijn best doen om Mons t'eenemaal t'ontzetten" (FRUIN, bladz. 82—83). Dat is geen dubbelzinnige of schuldbewuste taal. Indien de Franschen dus de uithongering van Mons — ook vijandelikheden — hadden willen voortzetten, zou de Prins, niettegenstaande de kennisgeving van het sluiten van den vrede, zijn doel niet hebben opgegeven, zoolang geen tegenbevel van de Staten kwam, en desnoods een tweeden slag hebben gewaagd. Ik vind dit zeer natuurlijk en logisch, en daarom kan ik mij te minder vereenigen met de zienswijze van Generaal KNOOP: dat het de plicht was geweest van WILLEM III om zijne poging tot ontzet van Mons — den slag van Saint-Denis — nog enkele dagen uit te stellen, totdat hij met zekerheid wist wat er te Nijmegen gebeurd was. *Mijns inziens, heeft een opperbevelhebber, die niet tevens de soevereïn is, niet het recht de oorlogsoperatiën te staken, zoolang de vrede niet tot stand is gekomen, d. i. eer de ratificatiën uitgewisseld en gepubliceerd zijn, tenzij hij daartoe uitdrukkelijken last van de regeering heeft gekregen* (2). Zulk een last nu had WILLEM III niet gekregen; hij moest dus de operatiën voortzetten, en hier was bovendien de vrede zeer onzeker, zooals wij gezien hebben, het doel urgent en »de gelegenheid gunstig" (FRUIN, bladz. 80). De Stadhouder zou niet verantwoord zijn geweest indien hij van die gelegenheid geen gebruik had gemaakt om het gewichtig doel, waarvoor hij met voorkennis van de Staten te velde was gegaan, zoo spoedig mogelijk te bereiken. Dàt te doen was zijn plicht, en ik ben het daarom te meer eens met FRUIN dat hij bewondering verdient voor de wijze waarop hij dien plicht betracht heeft.

Wat verder VAN BEVERNINGK's opzet aangaat, dit spreekt, mijns inziens, ten slotte uit zijn »hooghartig en trotseerend antwoord" aan de heeren van Amsterdam in de Staten van Holland, die wilden dat onze gevolmachtigden, met name VAN BEVERNINGK, zich zouden verantwoorden o. a. op de vraag: »of de heeren Ambassadeurs ende Plenipotentiarissen van den Staet tot Nijmegen aan Syne Hoogheyt door expresse hebben gegeven kennis van de geslotene vrede; wat tijdt dien expresse hebben verzonden, ende of syn

(1) Zie de restriction mentale dienaangaande van de Franschen bij FRUIN, bladz. 67.

(2) Zoo begreep het ook LUXEMBURG, die den 16den Augustus nog weigerde Mons te laten ravitaillieren zonder nadere bevelen van LODEWIJK XIV.

Ed. (VAN BEVERNINGK) niet en weet, door wat occasie die expresse op den 14den dezer bij Syn Hoogheyt nog niet aangekomen is geweest. Zoo neen, dat syn Ed. moge werden versocht zich op het curieuste, sonder eenich tydtversuim, daerover te informeren, ende haer Ed. Gr. Mo. van syn bekomen kennisse schriftelyck te dienen." VAN BEVERNINGK gaf eenvoudig ten antwoord: »dat het voorsz. esclaircissement moest werden gevordert ter vergaderinge van haer Ho. Mo., de Staten Generaal, van alle de ghesamentlycke Ambassadeurs; ende dat voor zoo veel hem, Heer VAN BEVERNINGK aangingh, tselve esclaircissement te vinden was in syn gedaen rapport" (FRUIN, bladz. 34). — Dat is niet het antwoord van iemand, die zich van verzuim of achteloosheid, van schuld bewust is, maar van iemand die overtuigd is te hebben gehandeld in den geest van zijn lastgevers en op hunne goedkeuring te kunnen rekenen. »Het schijnt", zegt FRUIN, »dat hiermee, met dit hooghartig en trotseerend antwoord, de woordenwisseling afgeloopen was. Van een vraag om meer licht in de vergadering der Staten-Generaal, werwaarts VAN BEVERNINGK de heeren verwezen had, vernemen wij niets, zoo min als van eenig nader onderzoek of verdere opheldering" (bladz. 34). — Mij verwondert het niet dat de zaak hiermede afliep: de Staten-Generaal wisten ongetwijfeld waaraan zich te houden.

Indien het niet bekend was dat VAN BEVERNINGK den vrede bepaald gewild heeft en doordreef (zie FRUIN, bladz. 38), men zou eerder hem dan den Prins kunnen verdenken dien te hebben willen doen mislukken. Maar op het uiterste oogenblik de hoofdvoorwaarde, het ontruimen der barrière-vestingen, bereikt ziende, zal hij de quaestie Mons, die beschouwd werd »als eene zaak op zich zelf" (FRUIN, bladz. 78), en die, zooals reeds gezegd is, een struikelblok had kunnen zijn, in het midden hebben gelaten en aan WILLEM III overgelaten dien knoop in den voorgenomen zin door te hakken.

Dit beproefde de Prins den 14den door den slag van Saint-Dénis. Dit zou hij verder beproefd hebben, indien het ter zake Mons niet tot eene minnelijke schikking gekomen was. Zooals men weet, deed hij daartoe, nu het sluiten van den vrede bekend was, den 16den Augustus eene demarche bij LUXEBURG. Deze weigerde niettegenstaande — en terecht — het ravitalleeren van Mons toe te laten zonder nadere bevelen van LODEWIJK XIV, doch ging in afwachting daarvan een wapenstilstand van tweemaal vier-entwintig uren aan; en die nadere bevelen gunstig zijnde, werd de blokkade opgebroken en Mons langs minnelijken weg geapproviandeerd. Tot die gunstige uitkomst, zegt FRUIN (bladz. 83—84) heeft »zeker bovenal (bijgedragen) de wensch (van LODEWIJK XIV) om alles te vermijden wat den vrede met de Republiek in gevaar brengen kon. Maar, voegt hij er gissenderwijze bij, »zou niet ook de uitslag van het jongste gevecht, en de vastberadenheid van den Prins na het gevecht, daartoe bijgedragen hebben? Want dat Z. H. het voortdurend uithongeren van Mons niet werkeloos dacht aan te zien, kan aan de Fransche generaals niet ontgaan zijn." — Ik voor

mij aarzel niet die gissing als eene zekerheid aan te nemen. Want was Saint-Denis al geen beslissende overwinning, het was toch een overwinning, vooral een moreele nederlaag voor den overmoed waarvan LUXEMBURG kort te voren aan LOUVOIS blijk had gegeven. Hij dachtte waarschijnlijk een nieuwen aanval. Tot nieuw geweld zou WILLEM III desvereischt ook zijn overgegaan, en daartoe werd hij door de Staten ook gemachtigd (1).

Doch voor mijn doel heb ik bij het onderwerp niet langer stil te staan. Mijn doel was het volle adhaesie te schenken aan de zienswijze van Professor FRUIN, wat WILLEM III betreft, en deze zoo mogelijk nog te versterken; doch tevens mijne meening te staven, dat ook onze gevolmachtigden op het congres van Nijmegen en met name VAN BEVERNINGK, op den Prins vertrouwende en de intentiën hunner lastgevers kennende, hunne taak met beleid volbrachten.

Zoover was ik met dit betoog gereed, toen ik tot mijn verrassing eene beknopte »nadere mededeeling betreffende WILLEM III en den slag van Saint-Denis,» door Professor FRUIN in de vergadering der Koninklijke Akademie van Wetenschappen van 12 November 1877 gedaan, ontdekte (2), en tot mijn groote verwondering en leedwezen tevens dat hij zich ditmaal schaarde aan de zijde van Generaal KNOOP, op grond van hetgeen hij betreffende de krijgsbedrijven van 1678 en inzonderheid den slag van Saint-Denis sedert gevonden had in een nog niet uitgegeven gedeelte van het journaal van den jongeren CONSTANTYN HUYGENS, 's Prinsen secretaris. Ik moet dus insgelijks nog beknopt op de zaak terugkomen.

Na gezegd te hebben dat die secretaris was een zeer alleedaagsch man, uitmuntende noch door zijn doorzicht noch door zijn karakter, een klein-geestig man, aan wien WILLEM III geen vertrouwen schonk — en die dit, mijns inziens, ook niet verdiende (3) — herinnert FRUIN aan hetgeen hem, uit »de echte stukken» in zijne vorige verhandeling ontleed en verklaard, omtrent den gang van zaken gebleken was in de volgende woorden. »Er was gebleken, dat in de eerste dagen van Augustus een veldslag tot ontzet van Mons noodzakelijk was. De vredehandel te Nijmegen bleef slepen; nu eens scheen de vrede nabij, dan verdween weer dat uitzicht, en dreigde de oorlog opnieuw. Intusschen heette het dat de wapenen stilstonden, maar niettemin werd Mons door de Franschen ingesloten en uitgehongerd, en beweerden dezen recht te hebben daarmee voort te gaan, niet slechts tot op het teekenen, maar tot op het ratificeeren van den vrede. Het verlies

(1) Zie de resolutie der Staten bij FRUIN, bladz. 85-86.

(2) Deel VII, bladz. 234 van de Versl. en meded. der Kon. Akad. van Wetenschappen.

(3) Het historisch genootschap van Utrecht gaf in 1877 twee deelen uit van HUYGENS' Journaal, loopende van 21 October 1688 tot 2 September 1696, die ik indertijd las. Ik ben het met Generaal KNOOP eens, dat dit journaal »ongedrukt had moeten blijven,» en met zijn »afkeer van den jongeren HUYGENS.» (Verslag der Verg. Kon. Akad. van 12 November 1877, bladz. 214.) In 1888 verscheen nog een derde deel met gemengde stukken.

van zulk een vesting, met een aanzienlijk Nederlandsch garnizoen, zou op den verderen vredehandel een allerongunstigsten invloed uitoefenen. Daarom was het ontzetten van Mons een dringende noodzakelijkheid, hetzij de uitzichten op de vrede zich bevestigden of weer verdwenen. Wilden de Franschen het inbrengen van voorraad in de stad niet goedschiks gedoogen, dan moesten zij met geweld van voor de stad worden verjaagd, om het even vóór of na het teekenen van den vrede. Zoo oordeelde de Prins, en zoo oordeelden ook de Staten. Zelfs nadat de afzonderlijke vrede tusschen de Republiek en Frankrijk geteekend was, besloten de Staten-Generaal, op advies van de Staten van Holland, dat Frankrijk geen recht ter wereld had om Mons door uithongering tot overgaaf te dwingen, en dat dus Z. H., indien hij het approviandeeren niet langs minnelijke wegen bewerken kon, het ontzet behoorde te ondernemen met zoodanige middelen, als hij daartoe dienstig zou oordeelen. En dienovereenkomstig zou dan ook de Prins, naar het zich laat aanzien, niettegenstaande den vrede, een tweede poging tot ontzet gewaagd hebben, indien niet de Franschen de insluiting goedschiks hadden opgeheven. Uit deze toedracht der gebeurtenissen volgt vanzelf, dat het bloote bericht van het sluiten van vrede niet voldoende zou geweest zijn om een slag, als die bij Saint-Dénis den 14den Augustus geleverd is, te voorkomen. Het opgeven der blokkade door de Franschen was daartoe noodig. Had dus de Prins vóór den 14den de tijding van den vrede ontvangen, dan zou hij op dien dag hebben moeten handelen, gelijk hij den 16den gehandeld heeft: hij zou de Franschen hebben moeten sommeeren om het beleg te staken, en bij weigering, een poging wagen om de insluiting te verbreken. Maar hij had de tijding eerst na den 14den ontvangen, hij verzekerde dit plechtig; en, zoo zijn woord niet genoeg was, er waren bijkomende bewijzen in overvloed, die het staafden. Dit alles staat vast en kan door geen tegenstrijdige berichten van oningewijden in de zaken aan het wankelen worden gebracht. Het eenige, waarover onzekerheid bestaat en verschillende meeningen mogelijk zijn, is de vraag, in hoever de Prins reden had om te gelooven dat de vrede ophanden was, en hoever hij uit dien hoofde zedelijk verplicht was den slag nog vooreerst uit te stellen, in afwachting van nadere tijdingen. Juist aangaande die vraag bevat nu het dagboek van HUYGENS mededeelingen, die van groot gewicht zijn" (1).

Waarop komen die mededeelingen nu neer?

Op eene betrekkelijk 15 Augustus, waaruit men mag afleiden dat de Spaansche koerier, die 11 Augustus uit Nijmegen over Brussel vertrok, en dien VAN BEVERNINGK beweerde of meende dat onderweg „afgeworpen" was, den 15den bij het leger aankwam, en waaruit nader blijkt, wat wij reeds weten, namelijk dat de Prins toen wel het briefje van FAGEL, maar nog geen brieven van den Staat had ontvangen; verder, op eene mededeeling betrekkelijk den 17den, waaruit blijkt dat hij zelfs toen nog geen brieven

(1) Bladz. 236—238, deel VII.

van de Staten en evenmin het vredetractaat gekregen had, waarover de Prins, weer gansch niet dubbelzinnig, klaagt, en op grond waarvan hij meent dat »weder andere brouillerie in den wegh gekomen is.” Wij zullen straks vernemen dat hij dan ook dien 17den aan de Staten schreef. Bij deze mededeelingen van *na* den slag heb ik niet langer stil te staan: zij bevestigen de conclusie, waartoe ik reeds kwam en nader komen zal.

De mededeeling, waarop het hier aankomt, vermeldt FRUIN als volgt. »Maar den 13den 's morgens vertoonde iemand aan HUYGENS een exemplaar van den op last der Staten gedrukten brief van VAN BEVERNINGK van den 10den, »par la quelle il mandait à Messieurs les Etats, que ce jour là ils avaient ajusté tous les articles avec les Ambassadeurs de France, et qu'on avait donné ordre pour les faire transcrire et mettre au net, en intention de signer ce traité encore ce mesme soir.”” Natuurlijk, voegt FRUIN erbij, kende de Prins dien brief ook: toch wordt dien dag weer opgemarcheerd. »Den 14den gaat de slag aan” (bladz. 238). Uit den brief volgde, zegt FRUIN verder (bladz. 240), »dat het sluiten van den vrede, althans van een afzonderlijken vrede tusschen de Republiek en Frankrijk, zoo goed als verzekerd was,” en het is op grond daarvan dat hij zich aansluit bij KNOOP, om WILLEM III ter zake van Saint-Denis te verdenken en hem te veroordeelen.

Ik wil met FRUIN eens aannemen, dat de Prins dien gedrukten brief van den 10den ook kende. Maar hoe was die brief dan te zijner kennis gekomen? Was hij hem gezonden door de Staten, langs officieelen weg, en dan zeker ook wel niet onder kruisband, maar met eene geleidende missive tot waarborg van echtheid? Hiervan blijkt niets, en dit is ook niet aan te nemen, want »den 19den Augustus ontvingen de Staten-Generaal een brief van Z. H. van den 17den, waarin hij schreef, de tijding van den vrede het eerst uit den Haag van den Raadpensionaris ontvangen te hebben, »hebbende wij in eenighe daghen te voren tot onse groote verwonderinghe gansch geene narichtinghe gehadt aengaende den toestandt van de handelinghe tot Nimegen”” (FRUIN, bladz. 33). Zou de Prins zoo hebben kunnen, zoo hebben durven schrijven aan de Staten zelve, indien deze hem hadden gezonden den brief van den 10den, dien hij, volgens FRUIN, afgaande op de mededeelingen van HUYGENS, den 13den gekend zou hebben? Het briefje van den Raadpensionaris FAGEL ontving hij den 15den »'s middags;” en dan is in »eenighe daghen te voren” de 13de toch zeker wel begrepen. Die »eenighe daghen te voren” schijnen zelfs verder te reiken en wel over 11 en 12 Augustus, want FRUIN zelf zegt (bladz. 238): »den 10den wordt in het leger en ook aan het Hof verteld: »que la paix estoit autant que faite”” . . . den 11den en 12den schijnen de berichten van vrede niet bevestigd te zijn.” 't Is dus niet aan te nemen dat die brief den Prins officieel ter kennis kwam. En wat zou, zonder nadere instructie hoe thans te handelen, die brief dan nog hebben beteekend? De Prins zou dan toch

verplicht zijn geweest — ik herhaal zulks — in den voorgenomen zin door te tasten. En mocht die gedrukte brief hem nu in handen zijn gekomen langs niet-officieelen weg, dan had hij er in 't geheel geen regard op te slaan: die brief kon een ondergeschoven stuk, eene krijgslist zijn, eene poging om hem van een aanval terug te houden, waartoe de omstandigheden, waarin de zaak Mons verkeerde, alle aanleiding gaven.

Voor mijn betoog zou ik hiermede van dien gedrukten brief kunnen afstappen. Dewijl echter een autoriteit als Professor FRUIN, op grond van dat document en der mededeelingen daaromtrent van HUYGENS, WILLEM III ter zake van Saint-Dénis is afgevallen, moet ik nog wat nader op de zaak ingaan.

FRUIN zegt (bladz. 240): »Den 13den, den dag vóór den veldslag, kende men in het leger den brief door VAN BEVERNINGK op den 10den uit Nijmegen aan de Staten-Generaal gezonden, en op hun last terstond gedrukt en uitgegeven. Aan zulk een bijna officieel stuk kon geen verstandig man, hoe voorzichtig en achterdochtig hij zijn mocht, geloof weigeren.» — Te dier zake moet ik vooreerst doen opmerken, dat uit de resolutiën der Staten (Rijks-archief) niet blijkt dat zij zulk een brief van VAN BEVERNINGK hebben ontvangen, en dus evenmin dat zoo'n brief op hun last terstond gedrukt en uitgegeven is. Dit staat nu ook niet op den gedrukten brief, dien FRUIN mededeelt (1), doch al stond er dit op, in alle geval zou zulk een document indien het mij, in de bekende omstandigheden, niet langs den officieelen weg in handen was gekomen, mij juist daarom verdacht zijn voorgekomen, en dat het den Prins niet officieel werd mēegedeeld, meen ik hierboven te hebben aangetoond. En verder, indien men, zooals FRUIN zegt, den 13den dien brief in het leger kende, dan zou niet alleen de Prins maar tot den minsten soldaat toe hem terstond gekend hebben; dit zal wel een ieder met mij instemmen, die bij ervaring weet met welke snelheid elke tijding zich in een kamp verspreidt, en hier gold het een hoogst gewichtige, bestemd om verspreid te worden. Intusschen vindt men geen spoor daarvan in bekende brieven destijds uit het leger geschreven, o. a. in die van DYCKVELT en van PESTERS van den 15den, die FRUIN in zijn eerste bijdrage (bladz. 39) besprak; evenmin in den »brief van REVIXIT VAN NAARSEN, den gedeputeerde van Holland nevens Zijn Hoogheid, denzelfden dag aan de Staten van zijn provincie geschreven, van (wien) althans geen samenspanning met den Prins, geen misleiding van zijn committenten te wachten is. . . . Hij weet niets van den vrede, *hij denkt aan geen vrede*» (ibid.) (2). Hij kende dus stellig den gedrukten brief niet, dien men in het leger zou gekend hebben. Trouwens FRUIN zegt zelf (bladz. 240), dat »niemand buiten HUYGENS

(1) Men zie dien brief bij FRUIN, bladz. 242, »letterlijk» overgenomen uit de »pamfletten» van MEULMAN. Om over zijn echtheid te kunnen oordeelen, zou men den origineelen brief moeten kennen; deze is echter in het Rijks-archief niet te vinden.

(2) Ik cursiveer.

gewaagt" van het feit van dien brief. Een en ander te doen rijmen aan meer scherpzinnigen overlatende, ga ik thans verder.

Alvorens tot mijne nadere conclusie te komen, heb ik echter nog stil te staan bij een gedeelte van het hierboven overgenomen resumé van FRUIN van hetgeen hem uit »de echte stukken" gebleken was. Hij zegt daarin o. a.: »wilden de Franschen het inbrengen van voorraad in de stad (Mons) niet goedschiks gedoogen, dan moesten zij met geweld van voor de stad worden verjaagd, om het even vóór of na het teekenen van den vrede. Zoo oordeelde de Prins, en zoo oordeelden ook de Staten. Zelfs nadat de afzonderlijke vrede tusschen de Republiek en Frankrijk geteekend was, besloten de Staten-Generaal, op advies van de Staten van Holland, dat Frankrijk geen recht ter wereld had om Mons door uithongering tot overgaaf te dwingen, en dat dus Z. H., indien hij het approviandeeren niet langs minnelijke wegen bewerken kon, het ontzet behoorde te ondernemen met zoodanige middelen als hij daartoe dienstig zou oordeelen." — Dat de Staten na het bekend worden van het sluiten van den vrede eerst het beproeven van minnelijke wegen voorschreven, blijkt uit hunne resolutie door FRUIN mée gedeeld; dat lag nu ook voor de hand, en dat deed ook WILLEM III, eer hij die resolutie kende, dus eigener initiatief, onder plechtige verzekering aan LUXEMBURG, dat hij den slag geleverd had, niet wetende dat het reeds vrede was, — wel een duidelijk bewijs dat hij er het niet op had toegelegd dezen te doen verbreken (FRUIN, bladz. 47). Maar vóór het sluiten van den vrede kon van den minnelijken weg wel geen sprake zijn. Hoe, de vijand blokkeert een onzer vestingen om ze door uithongering in handen te krijgen, en nu zal onze legermacht, in stede van hem aan te grijpen, hem komen verzoeken die vesting te mogen approviandeeren! Die vijand zou ons natuurlijk uitlachen en wandelen sturen. Doch wat de deur dicht doet: onze diplomatie had daartoe een poging gedaan, zooals FRUIN, bladz. 72—73, meedeelt, doch was door de Fransche gevolmachtigden op vrij bruske wijze afgewezen; er bleef dus niets anders over dan geweld te gebruiken. En eindelijk, waarom zou Frankrijk geen recht ter wereld hebben gehad om Mons door uithongering tot overgave te dwingen? Ik begrijp het niet. Ik begrijp dat Frankrijk daartoe het recht had, zoolang de vrede niet tot stand was gekomen, d. i. *weer zoolang de ratificatiën niet uitgewisseld en gepubliceerd waren*, evenals wij tot zoolang het recht hadden en ons toekenden Mons met geweld te ontzetten; bovendien werd de vrede met Spanje eerst 17 September geteekend. Dat Frankrijk vóór dat tijdstip Mons deblokkeerde, geschiedde niet omdat het tot de blokkade geen recht meer had, maar om andere consideratiën, die wij van FRUIN hebben vernomen.

Het stond reeds vast, dat toen WILLEM III den slag van Saint-Denis leverde, hij officieel noch officieus kennis droeg van het sluiten van den vrede; en uit het voorafgaande blijkt voor mij bovendien duidelijk, dat hem evenmin de stand der onderhandelingen op 10 Augustus was meegedeeld,

of de minnelijke weg tot het approviandeeren van Mons voorgeschreven. Dit zoo zijnde, handelde hij, mijns inziens, verstandig en plichtmatig zich niet te storen aan geruchten of waarschijnlijkheden van vrede, — een vrede, waaromtrent »men zelfs te Nijmegen in den kring der Ambassadeurs en Plenipotentiarissen tot op het laatste oogenblik, tot op het teekenen van het verdrag toe, tusschen hoop en vrees geslingerd werd'' (FRUIN, bladz. 41); was hij niet gerechtigd de operatiën in afwachting te staken of met den vijand in onderhandeling te treden; was hij daarentegen verplicht vastberaden op het doel, »het ontzetten van Mons, een dringende noodzakelijkheid, hetzij de uitzichten op vrede zich bevestigden of weer verdwenen'' (FRUIN, bladz. 236) af te gaan; dit doel, dat zelfs door het bloote bericht van het teekenen van vrede niet bereikt kon worden, zoo spoedig mogelijk met geweld te bereiken; zou hij niet verantwoord zijn geweest indien hij »de gunstige gelegenheid'' (FRUIN, bladz. 80) daartoe had laten voorbijgaan, de vrede vertraagd was geworden, en Mons inmiddels was komen te vallen; kan de slag van Saint-Denis hem niet alleen niet als schuld worden aangerekend, maar verdient hij bewondering om zijn even wijze als kloeke plichtsbetrachting, zooals FRUIN aanvankelijk zeide, en dank. Want van FRUIN vernamen wij immers ook nog: »dat het behoud van Mons ontegenzeggelijk in de eerste plaats aan WILLEM III te danken was'' (bladz. 93), en dientengevolge de vrede op voor de Republiek niet ongunstige voorwaarden geratificeerd werd.

Die »vrienden'' of »medestanders'' van WILLEM III, waarop Generaal KNOOP doelde, zijn in dezen blijkbaar geweest, èn onze gevolmachtigden op het congres van Nijmegen, die den Prins niet tijdig genoeg kennis gaven van den gesloten vrede, èn de Staten-Generaal, die hem de laatste dagen onkundig lieten omtrent den staat der vredesonderhandelingen, die hem zijn gang wilden laten gaan (1) en zijn gedrag goedkeurden.

Laten wij hun voorbeeld volgen, en den redder onzer onafhankelijkheid in 1672, den grooten kampioen voor Europa's vrijheid en staatkundig evenwicht, ter zake van Saint-Denis niet langer miskennen en, trots zijne plechtige verzekeringen op, mijns inziens, ondeugdelijke gronden veroordeelen.

P. G. Booms.

Den Haag, Mei 1894.

(1) Dit artikel voor de pers gereed zijnde, trof mij nog de volgende duidelijk sprekende bijzonderheid. Uit de resolutiën der Staten blijkt, dat zij de tijding van het sluiten van den vrede den 12den van onze gevolmachtigden ontvingen. De Prins zou ze dus van de Staten den 14den hebben kunnen vernemen, indien zij dit gewild hadden, en hij ontving het eerste bericht daarvan eerst den 15den »s middags," door FAGEL's briefje van den 13den.

Herinneringen aan de Edi-expeditie van 1890.

(Vervolg van N°. 5, bladz. 260.)

III.

Eerste tocht naar Oleh-Gadja,

13 Juni tot en met 17 Juni 1890.

Den 12den Juni hadden wij rustdag. De morgenuren werden besteed aan het in orde brengen van wapens, ledergoed, materieel en tuigen.

De officieren legden wederzijds bezoeken af. Men was zeer nieuwsgierig, hoe deze of gene het gisteren had gehad en wenschte elkander hartelijk geluk met den goeden afloop.

't Spreekt vanzelf dat gevechtshandelingen haarfijn werden uitgeplozen en een hartige critiek niet achterwege bleef.

't Kwam ons voor, dat we thans, nu we allen in 't vuur waren geweest, een andere sfeer waren ingetreden, dat er andere toestanden waren geboren. Men wist nu precies wat men in de ure des gevaars aan elkander had, en dat zegt wat!

Ook officieren en minderen hadden elkander beter leeren kennen. Wisten de eersten, na 't gevecht, zich een juist oordeel over hunne soldaten te vormen — nu deze 't doodsgevaar met hunne officieren hadden gedeeld, drukte hun geheele zijn voldoende uit, hoe zij over hunne aanvoerders dachten.

In den loop van den dag vernamen wij, dat er den 13den Juni een tocht naar Oleh-Gadja zou plaats hebben.

Aan dezen tocht namen deel:

het 6de bataljon infanterie,

1 sectie bergartillerie met 2 mortieren,

1 sectie genietroepen, sterk 2 officieren en 28 minderen.

Totale sterkte: 24 officieren, 568 minderen, 314 dwangarbeiders,

26 officiersbedienden en 21 paarden en muilieren.

Deze colonne stond onder bevel van den Majoor G. H. R. HALEWIJN. De Kapitein J. L. KOSTER van den Generalen Staf trad als chef van den staf op, terwijl de fungeerende Assistent-Resident VAN ASSEN ook bij den

staf was ingedeeld voor de politieke aanraking. De zendeling *Machmoed* van het Gouvernement trad als tolk op.

Deze tocht duurde vijf dagen en voor 't gemakkelijk overzicht zullen wij er datumsgewijze eene beschrijving van geven.

13 *Juni*. 's Morgens te 5¹/₂ uur stond de colonne HALEWIJN gereed voor den afmarsch.

Te volgen weg: van Edi over Kota-Nawas, Edi-Tjoet en Bagoh naar Oleh-Gadja. Het 14de bataljon infanterie en de beide pelotons cavalerie deden ons uitgeleide tot Edi-Tjoet, ten einde zoo noodig nog een handje te helpen. De sectie bergartillerie, aan de colonne HALEWIJN toegevoegd, bestond uit:

- 1 officier (1ste Luitenant W. J. GIEL),
- 4 Europeesche sergeanten,
- 2 » korporaals,
- 1 trompetter,
- 16 Europeesche kanonniers,
- 12 stukrijders,
- 2 Inlandsche kanonniers,
- 1 officierspaard,
- 10 rijkspaarden en
- 8 muilieren.

Er werden medegevoerd:

93 schoten per vuurmond, en

16 lichtkogels tot verlichting van het terrein bij nacht en tot brandstichting bij dag.

De colonne marcheerde geheel zelfstandig van Edi af en zorgde dus voor haar eigene beveiliging.

Volgens ingekomen berichten zou men, ter hoogte van Kota-Nawas gekomen, vermoedelijk op vijandelijke benden stuiten.

Toen de brigade den 11den langs den weg Kota-Nawas-Edi huiswaarts keerde, was 't ons niet ontgaan hoe meesterlijk de vijand zijne versterkingen op de heuvels en in de vlakke had aangelegd, ten einde ons den doortocht naar 't zuiden, langs dezen weg, te beletten. Wel bestonden de meeste versterkingen uit eenvoudige loopgraven, maar 't was opvallend zooals de Atjeher de goede plaats voor zijn veldwerkjes had gekozen en hoe de eene loopgraaf de andere bestreek. Dat er bij dezen marsch met de ligging der bedoelde loopgraven door den voorhoede-commandant rekening werd gehouden, zullen wij wel niet behoeven te zeggen (1).

De weg, dien wij te volgen hadden, liet over 't algemeen het marcheeren met verdubbelde rotten toe. Het terrein aan weerszijden der marschrichting was begroeid met alang-alang, 1 à 1,50 M. hoog en soms nog hooger. Een

(1) De 3de compagnie (Amb.) vormde de voorhoede.

kostelijk terrein dus voor den Atjeher om verstoppertje te spelen, maar voor ons zeer ongunstig en vermoeiend voor de verkenningafdeelingen.

Behalve dat de Radja van Bagoh als gids de colonne volgde, kwamen onder weg nog drie hoofden als zoodanig bij ons. Deze laatsten wisten al spoedig te vertellen, dat hier en daar wel vijanden zouden zijn.

Welgemoed marcheerden wij verder, totdat te 7 uur 35 minuten v. m. de eerste vijandelijke schoten vielen. We zeggen: vijandelijke schoten, omdat van onze zijde nooit het vuur werd geopend, als wij niet werden beschoten. Alle Atjehers waren geen vijanden en daarom mocht alleen dan door ons gevuurd worden, wanneer we met eenige kogels werden begroet. Hieruit blijkt duidelijk hoe vreedzaam en lief men hier zelfs in oorlogstijd te werk gaat. Nu, de Atjeher heeft zich een dergelijke humaniteit gedurende den Atjeh-krijg wel waardig gemaakt. 't Zijn lieve menschen en 't zou meer dan zonde wezen, als er in *oorlogstijd* bij vergissing een zoogenaamde niet-vijandige Atjeher werd doodgeschoten!

Maar nu werden we flink beschoten en dat het meenens was, werd den ondergeteekende zeer duidelijk, toen hij bij 't vallen der eerste schoten een gewonde in zijn peloton kreeg.

De benting, waaruit op de voorhoede gevuurd werd, lag \pm 200 passen rechts van den te volgen weg zeer netjes in een bosch verscholen.

Wel werd er druk op ons gevuurd en hoorden wij het bekende gezang onzer vrienden, doch benting of vijanden zagen we niet.

Nu is de Majoor HALEWIJN iemand, die er van houdt den vijand liefst vlak in de oogen te kijken. Er werd dus niet gedraald. Fluks werd de 1ste compagnie aangewezen tot het doen van een omtrekkende beweging op 's vijands linkerflank, terwijl de voorhoede ter nadere verkenning vooruitging. Toen we nog een 100-tal passen voortrukten, turende waar de vijand wel mocht zitten, werden we zoo hevig beschoten, dat we blij waren onze »mennekens" gedekt achter een heuveltje te kunnen opstellen. Maar aangezien geen versterkingen kunnen genomen worden door stilletjes achter dekkingen te zitten, sprongen we spoedig op en namen we stelling op bedoeld heuveltje.

Wel boden we den vijand thans een aardig doel aan, doch wij konden nu ook de benting zien en op onze tegenstanders flinke salvo's afgeven. De artillerie was intusschen ook rechts van ons op het heuveltje in stelling gekomen. Nadat nog menig salvo, benevens 11 granaten, 5 kartetsen en 5 granaatkartetsen naar den vijand waren gezonden, verliet deze de benting, één doode achterlatende, en trok zich in de wildernis terug. Te 8 uur 10 minuten v. m. was deze versterking genomen.

De marschcolonne werd spoedig hersteld, met de 2de compagnie als voorhoede.

Te 8 uur 15 minuten v. m. werd deze voorhoede beschoten uit een \pm 300 M. vóór ons gelegen bosch: Tapijang di Roem genaamd. Zij vond

gelegenheid in gevechtsformatie vooruit te gaan, den weg vrijlatende, waarop de artillerie in batterij kwam en het vuur opende op den boschrand, waaruit wij werden bestookt.

Hier lagen links van onze marschrichting 3 heuveltoppen, op elk van welke een flinke benting was gebouwd.

Om 8 uur v. m. was de cavalerie ter beschikking gesteld van den Majoor HALEWIJN, en deze maakte onmiddellijk van haar gebruik door haren commandant, den 1ste Luitenant-Adjutant baron VAN HEERDT, op te dragen bovengenoemde 3 bentings te gaan verkennen.

De Atjeh-cavalerie reed langs de noordelijke helling van den heuvel, waarop de oostelijkste benting lag, en zwenkte daarna, ten einde hare verkenning in westelijke richting te voltooien.

De Java-cavalerie verkende de westelijke benting, reed daarna over de heuveltoppen in oostelijke richting en vereenigde zich, na gemaakte verkenning, met het andere peloton cavalerie, bij de middelste benting.

Bij hare verkenning werd de cavalerie uit westelijke richting beschoten, zonder dat haar eenig nadeel werd toegebracht. De op de heuveltoppen gelegen bentings bleken onbezet te zijn. Van af deze heuvels werd in N. W. richting een vijandelijke, bezette benting ontdekt. Onmiddellijk werd bericht, dat bij de middelste benting op deze heuvels voor de artillerie een goede stelling was, die een ruim uitzicht op 't voorgelegen terrein bood.

Terwijl de cavalerie deze verkenning maakte en daarbij groote behendigheid en onverschrokkenheid aan den dag legde, had de artillerie stelling genomen op en bij den weg, zooals boven gezegd. Na 2 granaatkartetsen op 300 M. afstand naar den voorgelegen boschrand te hebben afgezonden, kreeg zij last stelling te nemen op de heuveltoppen, terwijl de cavalerie haar op den linkervleugel moest dekken.

De artillerie werkte zich met veel moeite op den dicht begroeyden heuvel, waartoe 2 muildieren vóór elkander werden gespannen.

Spoedig schoot zij zich met granaten in en opende granaatkartetsvuur op 300 M. Nadat 3 granaten en 3 granaatkartetsen verschoten waren, zweeg het vijandelijk vuur. Op \pm 800 M. werd een vluchtende bende Atjehers gezien. Hierop werden 2 salvo's met granaatkartetsen afgegeven, het eene met 800 M. O. H., het andere met 1000 M. O. H. Enkele vijanden vielen neer. Later bleek een op een handwagen vastgebonden lilla in den steek gelaten te zijn; granaatscherven hadden een der wielen van het voertuig verbrijzeld.

Nu de cavalerie en artillerie aan de infanterie weder zulke uitmuntende diensten hadden bewezen, kon de colonne haren marsch ongestoord voortzetten.

Van Kota-Nawas af tot Edi-Tjoet werden de 2 pelotons cavalerie als voorhoede gebezigd.

Een over een kali gelegen brug vond de cavalerie afgebroken. De vijand had echter den onderbouw der brug laten staan en de afgenomen dekplanken op eenigen afstand aan gene zijde laten liggen.

De korporaal Sensen N°. 19796 met den cavalerist 1ste klasse van den Broeke N°. 19348 boden zich aan de afgebroken brug te voet over te gaan en het daarachter gelegen terrein te verkennen. Deze verkenning geschiedde onder leiding van den 2de Luitenant POSNO.

Eer de infanterie de brug moest overtrekken, was zij door de afgezeten ruiters hersteld en kon de geheele colonne, zonder eenig oponthoud te hebben, doormarcheeren.

De cavalerie zette hare verkenning voort. Haar linker-doorzoekingspatrouille werd uit het westen beschoten. Daarna werd de hoofdcolume der cavalerie uit een versterkt huis beschoten.

Toen zij, in weerwil van dit vuur, haar marsch toch voortzette, vluchtten een 20 Atjehers uit dat huis, terwijl 4 Atjehers de Nederlandsche vlag heschen, zich overgaven en naar den colonne-commandant werden gebracht.

Dicht bij Edi-Tjoet gekomen, voerde de 2de Luitenant Posno nog eene charge uit op een bende Atjehers, waarvan er eenigen werden nedergesabeld. Hiermede was de tegenstand in deze buurt gebroken. Tijdens het laatste gedeelte van dezen marsch naar Edi-Tjoet was de infanterie nog wel uit de verte beschoten, doch voor een paar vijanden komt een bataljon niet in gevechtsformatie, vooral niet wanneer er, zooals hier, geen verliezen intreden.

Van 10 uur 20 minuten — 11 uur 20 minuten v. m. werd te Edi-Tjoet, nabij de woning van den Radja in een klappertuin gerust.

't Zal sommigen misschien verwonderen dat hier *in* een dessa werd gerust. Laten wij u dan zeggen, dat de Radja van Edi-Tjoet en zijn volk ons niet vijandig gezind waren. De kwaadwilligen, die we op onzen weg hadden ontmoet, waren waarschijnlijk uit Perlak en Oleh-Gadja afkomstig.

Tijdens deze rust keerde de cavalerie tot ons aller spijt naar Edi terug. Zoo gaarne hadden we die wakkere ruiters, die den verkenningsdienst zoo uitmuntend verrichtten, bij ons gehouden. Met leedwezen zagen wij ons de beste voelhoorns plotseling ontruikt!

Te 11 uur 20 minuten brak de colonne weder op en marcheerde naar het zeestrand om hier langs naar Bagoh te gaan. De weg, dien we nu te volgen hadden, was smal, zoodat men dikwijls twee aan twee naast elkander moest marcheeren.

Aanvankelijk was het terrein aan weerszijden van onzen weg met hooge alang-alang begroeid. Hoe meer wij echter de koewala Edi-Tjoet naderden, des te meer kreeg het terrein een moerassig aanzien. Over de Tapijang Batoe (rivier), ± 10 M. breed met 1,5 M. water en modderigen bodem, lag een stevige, houten brug, waarvan het brugdek aan de zeezijde gedeeltelijk was afgebroken.

De voorhoede en de 3de compagnie namen stelling aan gene zijde der brug, terwijl de rest der colonne aan deze zijde bleef en de genietroepen met den meesten spoed het brugdek in orde brachten.

Vijanden ontmoetten wij hier niet. Toch hadden zij aan de zuidzijde van de brug een benting en loopgraven aan beide zijden van den weg gemaakt. Deze versterkingen lagen in de alang-alang verscholen en waren blijkbaar aangelegd met het doel om een vijand, die van de zeezijde mocht komen, het overgaan van de brug te beletten. Voor 't geval wij van de zeezijde waren gekomen en de vijand had uit deze werkjes de brug verdedigd, dan zouden we zeer zeker een zwaren dobber hebben gehad om hem te verdrijven, daar het terrein op dit punt geen omtrekkende beweging toelaat en een ontwikkeling in 't front ook uiterst bezwaarlijk zou geweest zijn, wegens den moerassigen bodem.

Te 12 uur 30 minuten bereikten wij het zeestrand; Z. M. Benkoelen, die ons langs het strand begeleiden zou, was toen nog niet in zicht.

Spoedig was een goede bivakplaats gevonden, vlak bij zee en \pm 200 pas ten ZO. van de monding der koewala Edi-Tjoet.

Het bivak had den vorm van een rechthoek. Op de face aan de zeezijde werden de keukens gemaakt. Op de andere facen lagen de 4 compagnieën in bataille, terwijl de artillerie en trein meer naar binnen bivakkeerden. De 2 kanonnen 7 cM. A. stonden, met kartetsen geladen, in de meest bedreigde face opgesteld. Voor elke face werden de veiligheidsmaatregelen door de daarachter gelegerde infanterie genomen. Nadat de wachten waren uitgezet, begon men het bivak zooveel mogelijk te versterken. De plaats van het bivak was op een open plekje in het bosch, dat zich bijna langs de geheele kust uitstrekt. Er was dus hout in overvloed. Spoedig was dan ook de versperring gereed. Zij bestond uit aangepunte, dikke takken en boomstammen.

Op ongeveer 10 M. buitenwaarts van de facen werden de noodige lantaarns geplaatst, met het doel 's nachts een goed verlichte strook om het bivak heen te hebben, ten einde niet door den vijand bekropen te worden.

Gelukkig troffen wij voor 't gereedmaken van het eten, de thee en de koffie goed drinkwater aan.

Tot 's avonds 5 uur hadden wij geen vijand gezien; daarom werd toestemming verleend om bij gedeelten in zee te baden. 't Water was wel zeer warm, maar velen spartelden er toch lustig in rond. Zoo rondzwemmende, was 't alsof we te Scheveningen waren geland, doch toen we weder op 't droge zaten, misten we al datgene wat die badplaats zoo bijzonder aantrekkelijk maakt. Maar al konden wij hier niet in 't genot onzer Haagsche wapenbroeders deelen, met des te meer genoegen herdachten wij op deze plaats de meer jolige dagen aan 't Scheveningsche strand gesleten.

Tegen 't invallen der duisternis werden de wachten en posten *binnen* het bivak geplaatst. De wachten werden altijd door luitenants gecommandeerd,

die, even als de manschappen, om de 3 uren werden afgelost. Ook werden de gemaakte afdaken tegen 't vallen van den avond meerendeels afgebroken; alles bleef gekleed en gewapend; de manschappen sliepen met 't geweer naast zich.

't Was prachtig weder, ook 's nachts, zoodat het er weinig op aan kwam, al sliepen we dezen nacht onder den blooten hemel. Waarom de afdaken afgebroken? Och, al die hutjes in een bivak zijn zoo licht oorzaak van de schromelijkste verwarring in geval van alarm; dat weten zij het beste, die wel eens getuige zijn geweest van een overval.

14 Juni. Den vorigen dag was door den colonnecommandant bevolen, dat wij 's nachts om 3 uur zouden opbreken. Aangezien de marsch langs het strand geschieden zou, moest er rekening gehouden worden met het opkomen van 't water. Bij hoog water hadden we opgemerkt, dat de rollers tot tegen den boschrand liepen en daar we hier met een onbegaanbaar bosch te doen hadden, scheen het zaak vroeg op te breken.

's Nachts om 2 uur was er zoogenaamde stille reveille; de troep gebruikte soep en nam een stevig ontbijt mede. Te 3 uur was alles gepakt en gezakt en zette de colonne zich in beweging. 't Was pikdonker, zoodat aan 't hoofd van elke sectie een brandende lantaarn door dwangarbeiders werd gedragen.

Een ruischende zee ter rechter-, een geheimzinnig ondoordringbaar bosch ter linkerzijde en lichtende lantaarns vóór ons als wegwijzers naar een ons onbekende streek, ziet! dat alles gaf iets fantastisch aan dezen tocht.

Om ons toch vooral niet te doen vergeten dat wij vlak bij zee waren, moesten wij, nauwelijks 150 passen van 't bivak verwijderd, tot aan ons middel en velen tot aan de borst door 't water stappen. Dit kon niet anders, want wij moesten de koewala Edi-Tjoet, die hier ter plaatse in zee stroomt, oversteken. Den vorigen dag hadden de gidsen een goede doorwaadbare plaats aangewezen, welke in 't vroege ochtenduur door brandende lantaarns was afgebakend. Die hier uit de richting liep, had veel kans kopje onder te gaan. Naar we hoorden, doken alleen de bergkanonnen onder water en had één der kanonnières, die de munitiekisten droegen, het ongeluk een faux pas te maken en om te buitelen. Hierdoor werden eenige kardoezen onbruikbaar. Toen we later een wanhopige poging zagen aanwenden om sliknatte kardoezen in de zon te drogen, vroegen we onszelven af, hoe 't mogelijk is dat tegen 't nat worden der kardoezen nog geen afdoend middel in toepassing schijnt gebracht te zijn. Dat is wel treurig, want wat heeft men aan een goeden vuurmond en goede projectielen, indien de kardoezen nat zijn? Al voert een batterij nog zoo veel projectielen mede, geen schot kan ze lossen als hare kardoezen door 't water geleden hebben!

In ons verlaten bivak hadden we den nacht rustig doorgebracht en zelfs tijdens het opbreken kwam geen enkel schot ons storen.

Wat had de vijand ons van uit dat dichte woud een onrustigen nacht kunnen bezorgen! Van tijd tot tijd een schot ware voldoende geweest ons den ganschen nacht aan den praat te houden. Nu, wij waren hem recht dankbaar dat hij ons kalm liet slapen. De ongestoorde nachtrust zou ons vandaag ten goede komen.

Slechts een smalle strook van het strand was geschikt om er over te marcheeren. Hier en daar lagen zware boomen ontworteld, die soms den marsch bemoeilijkten. Op sommige punten bleek het strand al zeer smal te zijn, zoo smal zelfs, dat wij tegen 5 uur v. m. niet meer verder konden marcheeren. De geheele colonne hield halt, maakte front naar het bosch en compagniesgewijze werden posten op \pm 20 passen vóór ons uitgezet. Thans werd eene verkenning gemaakt voor 't maken van een colonneweg door het bosch, ten einde een strook te vinden, die het verder marcheeren toeliet.

Fluks togen de genietroepen aan den arbeid en na verloop van 3 uren was er een colonne-weg van \pm 1500 M. lengte gereed, die naar een hoog en open plekje in den boschrand leidde.

Intusschen was het water aanmerkelijk gestegen en op bovenbedoelde plaats aangekomen, bleek uit een nadere verkenning, dat we voor een diepe, breede kali stonden: de koewala Bagoh-Panas, welke op dit oogenblik niet te doorwaden was. Aan 't slaan eener brug viel niet te denken. Daarom werd besloten hier te rusten, totdat het water voldoende gezakt zou zijn om den mond der rivier over te trekken.

Te 12 $\frac{1}{4}$ uur v. m. braken we andermaal op, ten einde dezen dag Bagoh te bereiken.

De gidsen hadden weder een doorwaadbare plaats gezocht en ten tweede male gingen we tot aan ons middel door 't water om den overkant te bereiken en aangezien wij geen grootheid als Mozes in ons midden hadden, werd elke druppel water met moeite in 't zweet onzes aanschijns verplaatst, wegens den sterken stroom, die de heele colonne naar zee scheen te willen voeren.

Van hier tot Bagoh was 't strand veenachtig en modderig, terwijl bovendien vele stronken en boomstammen den marsch nog meer bemoeilijkten. Dikwijls zakten we tot over de enkels in een glibberigen, zuigenden, modderachtigen bodem, waardoor alom een verpestende lucht verspreid werd. Daarbij zond de zon haar stralen in gloeiende bundels op ons neder, en 't eenigste wat nog een weinig verfrissching aanbracht, was het lauwe water, waarmede onze onderdanen nu en dan in aanraking kwamen. De veldflesschen waren reeds lang geledigd en goed drinkwater was hier nergens te vinden. Behalve dat de troep hier bepaald groote vermoenis te doorstaan had, werd zij ten langen leste nog gekweld door dorst. Met hoeveel zaakkennis deze marsch ook werd geleid, 't werd hoog tijd de plaats van bestemming te bereiken, zouden wij niet te veel zieken krijgen. Tegen

2 uur n. m. bereikten we gelukkig de koewala Bagoh, op welke linkeroever een bivak zou worden betrokken.

Z. M. Benkoelen had hier de noodige tonkangs gebracht voor 't maken eener schipbrug, welke de genietroepen spoedig gereed hadden.

Keeren wij thans even tot de artillerie terug. 't Was alsof de omstandigheden den spot dreven met den naam *bergartillerie*, door haar den ganschen dag langs een zeestrand te laten marcheeren! Doch hare taak is nu eenmaal zich te bewegen langs bergen en dalen. Waarom zou zij dan ook niet eens haar krachten toonen bij een strandmarsch?

Voor de paarden en de muildieren deed zich het gebrek aan drinkwater zeer gevoelen. Zij leden dorst, zoozeer dat zij bij 't overtrekken der koewala Bagoh Panas een poging deden om zeewater te drinken!

Slechts enkelen konden een weinig van dat warme, zoute water tot zich nemen. Door dorst en gloeiende hitte werden zij zeer afgemat. Toch moest de bovenbeschreven weg door de artillerie worden afgelegd.

De genietroepen maakten den weg, door 't weggappen van stronken en boomstammen en 't leggen van sassaks, zoo bruikbaar mogelijk. Toch werd de grootste krachtsinspanning van manschappen en dieren gevorderd en konden ze slechts uiterst langzaam vooruitkomen. Eindelijk bleven de muildieren, door vermoeienis uitgeput, in den modder liggen en waren andere krachten noodig om verder te kunnen komen. Een ploeg dwangarbeiders werd nu der sectie artillerie als hulp toegevoegd. Zij trokken de stukken, hielpen hindernissen opruimen en zoo gelukte het om, uitgeput van vermoeienis, te 4 uur n. m. de koewala Bagoh te bereiken, zoodat te ongeveer half vijf de geheele colonne in het bivak te Bagoh was.

Het bivak had weder den vorm eens rechthoeks. Op elke zijde lag ongeveer eene compagnie infanterie, terwijl de rest der colonne binnewaarts geplaatst was.

Vóór 't invallen der duisternis was het bivak zoover versterkt, dat het op geen enkel punt voetstoots kon worden binnengedrongen.

Zooals uit de schets (plaat II, bij de April-aflevering) blijkt, was het bivak aan drie zijden omringd door een bosch. 't Drinkwater was slecht en de gevolgen daarvan bleven, helaas! ook niet uit. Den volgenden dag zou 't rustdag zijn. Wij vonden dat zeer aangenaam en de artillerie had er bepaald behoefte aan.

Nauwelijks was 't duister of allen, wetende dat de wachten trouw op hun post waren, vielen spoedig in een diepen slaap.

15 Juni. 't Was een heerlijke dag, die Zondag! Wij lagen hier zoo rustig aan den linkeroever der koewala Bagoh, alsof we nog uren van den vijand verwijderd waren. Toch was dat niet zoo, want uit een verkenning was gebleken, dat \pm 2000 M. ten zuiden van ons vijandelijke versterkingen waren opgeworpen.

Uit den aard der zaak zal 't wel tot de uitzonderingen behooren, als in de nabijheid des vijands gedurende een ganschen dag allen — behalve de de uitgezette posten — rust kunnen genieten. Zoo was 't ook hier. De genietroepen konden al spoedig hun kunst toonen in 't slaan eener brug van \pm 30 M. lengte over een op 400 M. ten zuiden van ons bivak stroomende linkerzijrivier van de kali Bagoh: Soengei Lantjang genaamd. Deze werkzaamheden geschiedden natuurlijk onder de noodige dekking. Verder werd bericht, dat er in den weg, dien we morgen volgen zouden, 8 à 10 coupures gemaakt waren. De genietroepen maakten daarom de noodige overgangsmiddelen, als sassak enz., gereed. 't Slaan der brug geschiedde ongestoord.

Door middel van spionnen kwamen dezen dag allerlei berichten omtrent 's vijands positie en sterkte binnen. Zoo zou de geheele bevolking van Bagoh te Oleh-Gadja zijn vereenigd; zelfs Bintara Pakan, hoeloebalang van Djolok Besar, zou zich met \pm 200 gewapenden derwaarts hebben begeven en de Gedei Bagoh zou door 200 à 300 man, uit Kerti afkomstig, worden verdedigd. Zelfs werd naar aanleiding dier verhalen een schets der versterkingen ontworpen, die ons deed vermoeden, dat het er in zuidelijke richting lang niet rooskleurig uitzag en dat er heel wat moest gebeuren, eer we de Gedei Oleh-Gadja zouden verwoest hebben. De algemeene indruk was dan ook, dat er op Maandag den 16den Juni flink gevochten zou worden. Nu, daarvoor waren we ook gekomen; we hadden niet voor niemandal langs het strand gewandeld en Tengkoe Joesoef van Oleh-Gadja zou er voor boeten, dat gisteren die arme muildieren in den modder waren blijven steken! Zoó dachten misschien enkelen hunne kleine misères te kunnen wreken op den ontrouwen Tengkoe Joesoef, hoewel natuurlijk geheel andere, veel ernstiger redenen bestonden om hem te bevechten.

De ware politieke reden van dezen tocht kunnen we niet mededeelen. Alleen hoorden we zeggen, dat Tengkoe Joesoef van Oleh-Gadja als arme drommel zeer gaarne de bescherming van de »compagnie» genoot, daarvan een listig gebruik maakte om zijn eigen zak te spekken, zelf groot en machtig te worden en eindelijk verblind door 't monster, genaamd: godsdienstig fanatisme, ten slotte der compagnie den rug toekeerde en trachtte den Heiligen Oorlog te doen ontbranden. Overigens was Tengkoe Joesoef ondergeschikt aan den vorst van Djolok Besar.

De bedevaart naar Mekka gemaakt hebbende, oefende hij daardoor in godsdienstige richting grooten invloed op de bevolking uit. Hij was voornamelijk de bewerker van het godsdienstig verzet der verschillende staatjes ten westen van Edi gelegen, en daarvoor moest hij getuchtigd worden.

De vorst van Djolok — zoo moet uit gevonden brieven gebleken zijn — heeft hem den godsdienstoorlog wel ontraden, doch 't slot zijner vermaning was toch: »indien gij dien krijg toch gaat voeren, dan vergezellen mijne beste wenschen u! En terwijl wij Tengkoe Joesoef op de vingers gingen tikken, kwam Djolok's vorst te Edi om zijne verknochtheid aan ons Gouvernement te bepleiten!

Men ziet, dat niet alleen in Nederland de godsdienst dikwijls als *middel* ter bereiking van eenig doel wordt gebezigd, maar dat zelfs de Atjeher een dergelijk gehaspel niet versmaadt. Als deze overeenkomst den Atjeher eens duidelijk werd gemaakt, wie weet of hij zich niet dadelijk onderwierp! Wilden wij verder gaan, 't zou ons niet moeilijk vallen aan te toonen, dat in alle openbaar vertoon van godsdienstzin zoowel bij den Mahomedaan als bij den Christen een kolossaal egoïsme schuilt. 't Zal wel onnoodig zijn te zeggen dat dit geen politiek en 't geheel misschien zeer onpolitiek geschreven is. Doch als zoodanig willen we 't ook niet beschouwd zien. Wij schreven slechts onze Zondagsche overdenkingen, gezeten aan den oever van den Kali Bagoh, neder.

16 Juni. Den vorigen dag was met den commandant van Z. M. Benkoelen overeengekomen, dat gedurende den marsch naar Oleh-Gadja een detachement gewapende schepelingen het bivak zou bewaken en de geneesheer van dien bodem de zieken in het bivak zou behandelen. Voorts zou de opmarsch der colonne gesteund worden door een demonstratie van gewapende marine-sloepen op de Bagoh-rivier.

Daar aanvankelijk een zeer smal défilé moest worden doorgetrokken, werd de colonne als volgt ingedeeld:

- a. de 4de compagnie van het korps als voorhoede;
- de sectie genietroepen, die de sasaks en eenige gereedgemaakte schragen, door 70 dwangarbeiders gedragen, medevoerde;
- de artillerie en
- de 3de compagnie.
- b. de 2de compagnie;
- de ambulance en trein en de 1ste compagnie.

De onder a genoemde afdelingen marcheerden te 5 uur en die onder b genoemd te 5¹/₂ uur v. m. af.

De weg, dien wij volgden, loopt door een bakoe-bakoe bosch en is slechts 3 M. breed; aan weerszijden van dezen weg loopt een modderige sloot. Een kleine beschrijving van dit bosch? De bodem is modderig, vol krekens en plassen en bedekt met stronken, die ongeveer 1 à 3 dM. boven den grond uitsteken en zóó dicht bij elkander staan dat men er dikwijls met den voet tusschen blijft haken; hooge boomen verrijzen eveneens uit dezen bodem en hunne wortels groeien soms meer dan 2 M. boogvormig boven den grond, zoodat men tusschen de wortels door moet kruipen, daar voetpaden noch wegen aanwezig zijn; stippen wij hier nog aan dat een en ander wordt afgewisseld door laag liggende slingerplanten, dat men, er in zijnde, meestal geen 10 M. voor zich uit kan zien, en er een wandeling door makende, nu en dan tot aan de knieën in den modder zakt, dan meenen we duidelijk genoeg geweest te zijn om onzen lezers te doen begrijpen dat we hier niet in de Scheveningsche boschjes rondwandelden.

Toen de voorhoede de gisteren gemaakte brug was overgetrokken, gingen wij zeer langzaam vooruit, daar de genietroepen eerst de coupures moesten herstellen, eer we verder konden. Wel geschiedden deze werkzaamheden handig en vlug, doch de marsch werd er natuurlijk door gestremd. De coupures waren van 16 tot 3 M. breed.

Te 6 uur 10 minuten v. m. vielen de eerste vijandelijke schoten en kwam de voorhoede spoedig in gevecht.

De 3de compagnie ontving te 6 uur 30 minuten v. m. de opdracht om een omtrekkende beweging te maken op 's vijands linkerflank.

Terwijl de voorhoede lustig haar salvo's liet hooren en ook de artillerie een woordje medesprak, maakte de 3de compagnie een zeer aangename wandeling door 't bovenbeschreven bosch, ten einde haar opdracht naar eisch te vervullen. Door 't dichte bosch konden wij niets van 's vijands stelling zien, welke omstandigheid hier geen nadeel kan genoemd worden, daar onze marsch ook niet door den vijand kon worden waargenomen, en wij zóó dicht langs zijn stelling konden naderen, dat wij hem duidelijk hoorden schreeuwen. De vijand schoot hevig en vrij geregelde salvo's werden soms van hem vernomen. Een enkele maal hoorden wij duidelijk »aan = pir'' commandeeren, welk commando die slimme kerels van ons geleerd hebben en »aan = vuur'' beteekent.

Dank zij 't geschreeuw onzer vijanden, drongen we in de juiste richting door het bosch heen en kwamen wij, na ongeveer een uur met takken, stronken, modder en water geworsteld te hebben, vlak in den rug des vijands aan.

't Was ongeveer op \pm 50 pas afstand, dat de eerste sectie haar salvo's in den rug des vijands zond en schrik en ontzetting onder hem verspreidde. Met achterlating van 8 dooden sloeg hij op de vlucht in de richting van de Gedei Bagoh. Hij werd onmiddellijk vervolgd en van hier verdreven. Te 7 uur 30 minuten v. m. waren de twee versterkingen, à cheval van den weg gelegen, genomen.

Hoe goed het zijn kan, als een commandant in bepaalde omstandigheden van een pertinent voorschrift weet af te wijken, daarvan gaf de Kapitein WILLEMS bij zijne omtrekking een schitterend bewijs. De omtrekkende beweging scheen den Majoor HALEWIJN wel wat lang te duren en daarom liet hij blazen: »3de compagnie, attaqueeren.'' Hoewel § 102 van het Voorschrift voor het gevecht, enz. zegt: »Wordt een signaal geblazen voor een bepaald onderdeel bestemd, dan wordt als bewijs dat het goed begrepen is, het benoemingssignaal herhaald'' — liet de Kapitein WILLEMS het benoemingssignaal *niet* blazen — in weerwil hij 't gegevene zeer goed begrepen had. Ware in dit geval genoemd voorschrift opgevolgd, dan zou onze omtrekking zeer zeker verraden zijn geweest!

Terwijl de vervolging des vijands naar de Gedei Bagoh plaats had, bleef de 3de compagnie in stelling op den weg ten zuiden der genomen versterkingen en ontving daarna den last de voorhoede te vormen.

Wij marcheerden toen verder in Z. W. richting en ontvingen te 8 uur 10 minuten v. m. vuur uit een half voltooide versterking ten westen van den weg. De geheele compagnie nam stelling in de sloot ten Z. O. van den weg. Wel zaten wij hier in 't water, doch vonden een goede dekking. Zonder die sloot zouden wij op dit punt zeker veel verliezen geleden hebben, want de vijand vuurde hevig en de kogels vlogen dicht over onze hoofden. Nu kregen wij geen gewonden en konden rustig salvo's afgeven. Intusschen gingen wij sectiesgewijze uit de linkerflank voorwaarts, totdat we dicht genoeg bij de versterking waren om te attaqueeren. De vijand had deze reeds verlaten, toen wij er in kwamen. Alleen één Atjeher zat verscholen in de alang-alang en werd afgemaakt, daar hij trachtte een der onzen met den klewang te dooden.

De geheele colonne werd nu bij deze versterking verzameld en rustte een uur in de schaduw der klapperboomen.

Nu wij op de vlakte waren en een defilé in den rug hadden, moesten er maatregelen getroffen worden om dat in ons bezit te houden. Daartoe bepaalde de colonnecommandant het volgende:

1°. De 1ste Luitenant L. LABOTZ zou met 20 bajonetten de à cheval van den weg gelegen positie bezetten, ten einde het defilé af te sluiten, en haar vasthouden, totdat de colonne was teruggekeerd. Bij de brug over de Soengei Lantjang was een wacht van 10 bajonetten, welke zich bij den Luitenant LABOTZ moest aansluiten.

Genoemd officier moest ook verbinding trachten te krijgen met de marine-sloepen op de rivier Bagoh.

De commandant der gewapende sloepen werd schriftelijk uitgenoodigd een poging te doen om de Gedei Bagoh in brand te steken.

2°. De klappertuin, waarin de troep thans rustte, moest door den 1ste Luitenant C. J. VAN GRIETHUIJZEN met 31 bajonetten bezet blijven. Hierdoor werd de colonne in haren rug eenigszins beschermd tegen vijandelijke ondernemingen, welke van uit de Gedei Bagoh wellicht nog beproefd zouden worden.

Te 9 uur 20 minuten v. m. rukten de overigen weder verder in Z. W. richting. Daar de colonne, wegens de gesteldheid van het terrein, meestal op één gelid moest marcheeren, werd haar lengte schrikbarend groot.

In de nabijheid van Paja-Enjo gekomen, ontvingen wij te 10 uur 40 minuten v. m. vuur uit eene versterking, die aan den rechteroever der kali gelegen was, welke langs de zuidzijde van onzen weg stroomt. De voorhoede kwam thans in gevecht; de artillerie nam stelling \pm 250 M. van de versterking en rechts van de voorhoede. Met veel moeite moest de artillerie zich door hooge alang-alang en een moeras werken om in stelling te komen.

De 2de compagnie kreeg last stelling te nemen aan de zuidzijde van de kali en in verband met de voorhoede te ageeren. De genietroepen legden

daartoe sassak over het 4 M. breede riviertje. Nauwelijks had de 2de compagnie stelling genomen, of de vijand verliet de versterking en vluchtte in Z. O. richting. Tegen 11 uur 15 minuten v. m. was de benting, zonder eenig verlies aan onze zijde, genomen. In de versterking lag een doode, een zeer voornaam heer, de Panglima Prang Bedil Adam. Nadat deze begraven en de benting geslecht was, werd het daar binnen gelegen huis verbrand. Na deze werkzaamheden rustte de colonne te Paja-Enjo.

Tot aan de borst in de alang-alang staande, werd de hitte vrijwel ondragelijk. Op advies van de Heeren dokters werd niet verder naar Oleh-Gadja opgerukt, doch bleef de colonne hier tot 3 uur 15 minuten n. m. rusten. Er heerschte een verzengende hitte en reeds velen leden aan zware buikloop. Gidsen hadden reeds aangewezen waar de Gedei Oleh-Gadja ongeveer gelegen was. Zij wisten echter alleen te zeggen, dat de Gedei in de richting van een in 't oog vallend hoogen boom moest liggen en wel \pm 100 M. daarachter en dat de Gedei \pm 200 M. diep was.

Al liet, volgens geneeskundige verklaring, de toestand van den troep niet toe verder naar de Gedei Oleh-Gadja op te rukken, niet gaarne wilde onze colonnecommandant Paja-Enjo verlaten zonder een visitekaartje bij Tengkoë Joesoef van Oleh-Gadja af te geven. Hij verzocht daarom den commandant der artillerie te 2 uur n. m. zijn vuur op de Gedei te richten en deze gedurende een uur te beschieten. Het doel was niet te zien.

Met bovenstaande gegevens voor oogen, werd spoedig op den aangewezen grooten boom, op 900 M. ingeschoten. Daarna werd opvolgend met O. H. van 1000—1150 M. geschoten. Met 27 granaten en 15 granaatkartetsen werd onze vriend begroet, waarna de terugmarsch te 3 uur 15 minuten n. m. werd aangenomen.

De trein was reeds onder dekking der 4de compagnie te 3 uren n. m. naar het bivak teruggekeerd.

De marschindeeling was als volgt:

Voortroep: 2de peloton, 3de compagnie.

Hoofdcolonne: ambulance; 1ste peloton, 3de compagnie; de artillerie en de 2de compagnie.

Achterhoede: 1ste compagnie.

Op onzen terugmarsch werden we nog door een paar kwaadwilligen beschoten en ontving een fuselier een schot door den voet.

De colonne had dezen dag 5 gewonden, terwijl de vijand 30 dooden achterliet. Het aantal gewonden van den vijand is niet nauwkeurig op te geven, daar hij een groote handigheid heeft zijne gewonden en, bij niet overhaaste vlucht, ook zijn dooden mede te nemen.

Tegen half vijf kwam de voortroep bij 't bivak aan. We zagen niets dan treurige, lange gezichten. 't Zag er dan ook treurig uit in 't bivak, want de cholera was uitgebroken en reeds 4 fuseliers waren overleden en begraven.

Dat men dooden en gewonden krijgt gedurende den strijd is een natuurlijk iets, waarop men moet rekenen; maar bij het terugkeeren uit den strijd te moeten hooren dat reeds eenige braven ten grave zijn gedaald tengevolge van cholera, ziet! dat maakt een ontzettend slechten indruk op den minsten soldaat tot den hoogsten bevelhebber toe.

Nadat onze brave dokter MAIER een onderzoek had ingesteld, marcheerde de colonne het bivak binnen. Uit den aard der zaak heerschte er aanvankelijk eene gedrukte stemming, die 't best verdreven wordt door een extra oorlam en wat muziek.

Na een nauwgezet onderzoek bleek de uitgebroken ziekte bestempeld te moeten worden met den naam van *febris intermittens cholericæ*.

De gezondheidstoestand van den troep was nu van dien aard geworden, dat onmiddellijke terugkeer naar Edi noodzakelijk werd geacht. Dit was zeer jammer, want het doel van onzen tocht was nog niet bereikt. Doch met zieke troepen valt niet te vechten. Wij gingen daarom den volgenden dag terug.

De terugmarsch zou thans niet langs het strand, maar over zee plaats hebben.

Door tusschenkomst van de marine lagen 's morgens reeds de benoedigde tonkangs gereed om de colonne naar Edi te brengen.

Te 10 uur 15 minuten v. m. begon het inschepen en te 2 uur 20 minuten n. m. verlieten we de reede van Bagoh, innig verheugd aan de doodende moeraslucht, die ons bivak daar omringde, onttrokken te zijn.

Om 5 uur n. m. kwamen wij op de reede van Edi. Gelukkig konden wij dien avond nog debarqueeren, zoodat we 's avonds te half tien in ons kamp te Edi zaten.

P. GLERUM,
1ste Luit. der Infanterie.

(Wordt vervolgd.)

VOLKENRECHT EN OORLOGSGEBRUIKEN.

(Vervolg van N°. 6, bladz 344.)

Als tweede grondslag van het volkenrechtelijk verkeer werden de internationale verdragen genoemd (1). Op de omstandigheid, dat het z. g. internationale recht i. h. a., dus ook het conventioneel recht, door het nationale recht wordt beheerscht, werd reeds gewezen. Hier worde nog nagegaan, in welke opzichten het conventionele recht zich van het gewoonterecht onderscheidt.

Een eerste verschil tusschen het gewoonterecht en de bepalingen van verdragen is gelegen in de omstandigheid, dat de laatstgenoemde door de Staten duidelijk zijn omschreven, het gewoonterecht niet. Zelfs in het nationale recht wordt de behoefte aan volledige en duidelijke formulering meer en meer gevoeld, ofschoon hier de staatsdwang aanwezig is om het recht, zelfs bij afwezigheid van een wetboek, te handhaven. Men denke aan het niet gecodificeerde Engelsche Staatsrecht, aan het in sommige Staten nog geldende gewoonterecht, aan het *jus non scriptum* der Romeinen. SAVIGNY beweert, dat bij de Romeinen de behoefte aan een burgerlijk wetboek zich eerst deed gevoelen, toen de rechtswetenschap bij hen in verval geraakte, dus in elk geval na de 3de eeuw onzer jaartelling. Dit moge het geval geweest zijn bij het Romeinsche volk, waarbij, volgens SAVIGNY, »die Rechtswissenschaft in ihrer classischen Zeit Gemeingut der Juristen war” en dat een zeer bijzonder »juristisch Genie” bezat, ik geloof dat het tegenwoordig, ook in verband met onze hedendaagsche maatschappelijke verhoudingen, niet meer aangaat om, zooals STAHL doet, het gewoonterecht boven het wettelijk recht te stellen (2). Ik kan hier volstaan met het verwijzen naar de hiervóór aangehaalde woorden van Mr. D’ABLAING. In ieder geval zij er nogmaals

(1) Een volledige behandeling van het z. g. *verdragrecht* blijft hier uit den aard der zaak achterwege. Alleen zij vermeld, dat GEFFCKEN wijst op de geringe waarde van de pogingen, die zijn gedaan om de internationale verdragen volgens hun inhoud en strekking (»inneren Merkmalen”) te classificeeren. Men zou ze, wat betreft de behandelde onderwerpen, volgens GEFFCKEN, kunnen verdeelen in: 1°. Politieke verdragen; 2°. Verkeersverdragen en 3°. Verdragen tot het beschermen van rechten (»Rechtsschutzverträge”), »obwohl auch diese häufig in einander übergehen” (HEFFTER-GEFFCKEN, 8ste druk, bladz. 199). Alle internationale verdragen (respect. geratificeerde verklaringen of conventiën) zijn evenwel door 2 of meer Staten onderling aangegane, geformuleerde overeenkomsten. Als zoodanig worden zij verder beschouwd. Eene uitgebreide verdeling der tractaten vindt men bij PRADIER-FODÉRÉ, *Droit international public*, tome II, bladz. 488 en volg.

(2) *Rechts- und Staatslehre*, bladz. 242 en volg.

aan herinnerd, dat in het nationale recht eerst van gewoonterecht kan worden gesproken, *als de Staat het erkent en dus handhaaft* (vergelijk de aangehaalde woorden van IHERING, noot (5) bladz. 297).

BLUNTSCHLI, die ook erkent dat het gemis eener duidelijke formulering van de gewoonten in het z. g. volkenrecht een nadeel is, beweert echter (*Das Moderne Völkerrecht*, bladz. 7) dat de inhoud van rechtsboeken (?), die echter niets anders bevatten dan de subjectieve opvattingen der schrijvers, »in der Hauptsache ganz derselbe (ist) wie der Inhalt der Gesetzbücher,» en dat die rechtsboeken dus zijn een »Surrogat der Gesetzgebung.» Wel voegt hij hieraan toe: »Die Rechtsbücher haben nur insofern Autorität als auch die Wissenschaft Autorität besitzt,» doch in verband met de meermalen lijnrecht tegenover elkander staande meeningen der rechtsgeleerden, zal die »Hauptsache» (?) waarin, volgens BLUNTSCHLI, de inhoud der rechtsboeken met die der wetboeken overeenstemt, wel alleen blijken te bestaan in den uitwendigen vorm. Subjectieve opvattingen kunnen niet als *positief recht* gelden, zonder dat de nadeelige gevolgen hiervan zich doen gevoelen; de geschiedenis van het Romeinsche burgerlijke recht levert hiervan het bewijs. Het *jus respondendi* stelde, vooral door de uitbreiding die er aan gegeven werd, het jammerlijk gevolg in het licht van het tot positief recht verheffen van de subjectieve opvattingen der *jurisconsulti* (toch zeker geen kinderen in de rechtswetenschap!). De verschillende *responsa* waren onophoudelijk met elkander in strijd en vormden hierdoor een onzeker, in plaats van een vasten bodem voor de rechtspleging. Aan die onzekerheid kon zelfs de *citeerwet*, die de verbindende kracht tot de werken van slechts 5 juristen beperkte, niet voor goed een einde maken. Dit laatste geschiedde eerst ten gevolge van de hervorming in het recht door JUSTINIANUS (*Corpus Juris*). Men bedenke echter, dat de Pandecten kracht van wet hadden en dus boven subjectieve meeningen verheven waren. Het »Surrogat» van BLUNTSCHLI bezit dan ook als zoodanig een hoogst twijfelachtige waarde, niet alleen omdat »die bindende Autorität welke dem Gesetze Gehorsam verschafft» er aan ontbreekt, maar alleen reeds hierdoor dat het, waar eenheid en objectiviteit worden vereischt, tegenstrijdigheid en subjectiviteit daarvoor in de plaats stelt. Ook de beschouwingen, die aan de bepalingen der rechtsboeken zijn toegevoegd, hebben slechts eene theoretische waarde en onderscheiden zich dus van de *Institutiones Iustinianae* van TRIBONIANUS c. s., die gezamenlijk met CODEX, DIGESTA en NOVELLEN in het *Corpus Juris* werden opgenomen en hierdoor officieele sanctie verkregen.

SAVIGNY erkent, dat »bey der Menge von Schriftstellern und dem schnellen Wechsel der Bücher und ihres Ansehens, kein einzelnes Buch einen überwiegenden und dauernden Einfluss anders als durch die Gewalt des Staates erhalten kann» (1). In het volkenrecht kan »die Gewalt des Staates» zich niet doen gelden. Stelt men nu subjectieve meeningen als surrogaat van

(1) *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, 3de druk, bladz. 19.

de, hier onmogelijke, wetgeving voor, dan bouwt men een huis op een zandgrond. Alleen dan, wanneer de Staten gezamenlijk regelen voor het internationaal verkeer formuleeren, onder plechtige verklaring zich door die regelen gebonden te achten, verkrijgt men iets dat, althans eenigermate, als »Surrogat der Gesetzgebung" kan worden aangemerkt. In zijn door de »Académie des sciences morales et politiques de France" bekroond werk: *Arbitrage international, son passé, son présent, son avenir*, noemt MICHEL REVON dan ook de tractaten: »source essentielle du droit des gens."

Intusschen worden eenige bedenkingen geopperd tegen de beschouwingen dergenen, die in het volkenrecht aan hetgeen bij internationaal verdrag is overeengekomen (*conventioneel recht*) meer waarde hechten dan aan het z. g. gewoonterecht. Er wordt nl. beweerd, dat meermalen verdragen werden gesloten, waarin zich de willekeur van den sterke tegenover den zwakke openbaarde en dat deze daadzaak reeds bewijst, dat dus ook in een verdrag zich het recht van den sterkste kan openbaren; daarom hebben de verdragen slechts waarde, voor zoover zij in het gewoonterecht hun oorsprong vinden. Voorts gelden de verdragen alleen voor de contracteerende partijen en voor een beperkten tijd of althans slechts tot wederopzegging toe.

Enkele opmerkingen, naar aanleiding van bovengenoemde bedenkingen, mogen hier eene plaats vinden.

Het argument dergenen, die de beteekenis der internationale verdragen geheel afhankelijk maken van het gewoonterecht, berust op de volgende redeneering: De *mogelijkheid* van het bestaan van tractaten, op willekeur van de eene partij tegenover de andere gegrond, bewijst, dat geen enkel tractaat waarde bezit als tractaat (want als zoodanig kan het ook het product zijn van eenzijdige willekeur), doch alleen krachtens zijn inhoud, namelijk voor zoover deze aan het gewoonterecht is ontleend.

Wat het internationaal gewoonterecht zelf betreft, zij verwezen naar hetgeen daaromtrent hiervóór werd gezegd. Bij het verschil in de *subjectieve* meeningen der Staten, in verband met de korte ontwikkelingsperiode van vele volkenrechtelijke gewoonten, valt menigmaal op de gewoonten niet het juiste en in elk geval geenszins een helder licht. Menigmaal worden verdragen gesloten, waarin met lang bestaande gewoonten *gebroken* wordt en dit zijn zeer zeker niet altijd verdragen op eenzijdige willekeur gegrond. Om ons alleen tot het gebied van het z. g. oorlogsrecht te bepalen, zij bijv. herinnerd aan de afschaffing van de kaapvaart en van het buitrecht ter zee op neutrale lading onder vijandelijke vlag enz.

Tegenover de meening van hen die beweren, dat de internationale verdragen hun beteekenis alleen aan het gewoonterecht danken, staat de bewering van VATTEL, waar hij zegt dat verdragen »qui concernent des choses déjà dues par le droit naturel, servent à se procurer un droit parfait à des choses auxquelles on n'avait qu'un droit imparfait" (1). Hij overdrijft dus weder

(1) VATTEL, liv. II, § 169.

in eene andere richting, evenals BLUNTSCHLI (bladz. 4 en 5) waar hij zegt: »Indem von Zeit zu Zeit grosse völkerrechtliche Congressse der civilisirten Staten zusammengetreten sind und ihre gemeinsamen Rechtsüberzeugungen in formulirten Rechtssätzen zu Protokoll erklärt haben, haben sie im Grund dasselbe gethan was der Gesetzgeber thut.»

VATTEL onderscheidt de tractaten in *traités égaux* en *traités inégaux*. Onder de laatste verstaat hij de tractaten, waarbij een der partijen *gedwongen* werd tot het aangaan van de verbintenis. PINHEIRO-FERREIRA onderwerpt deze indeeling van VATTEL aan een scherpe critiek. *Les traités inégaux* »ne sauraient être qualifiés sans une déplorable abus de mots comme des conventions, qui supposent liberté et indépendance» (1). Men zoude dus kunnen volstaan met de opmerking, dat de z. g. *traités inégaux* geen eigenlijk gezegde tractaten zijn en dus buiten onze beschouwing vallen.

Niemand zal toch ontkennen, dat de wetten van een beschaafden Staat positieve rechtsregels van dien Staat zijn, omdat de op willekeur gegronde bepalingen, door tyrannen uitgevaardigd, ook »wetten» worden genoemd. Evenmin als deze overeenkomst, bloot in de benaming, aan eerstgenoemde ware wetten iets van hare beteekenis ontnemen kan, evenmin kunnen de op eenzijdige willekeur gegronde verdragen afbreuk doen aan de ware verdragen, dat zijn die, welke gesloten werden krachtens den vrijen wil van al de contracteerende partijen.

Niet de inhoud alléén, maar in verband met de wijze waarop en de omstandigheden waaronder een overeenkomst tot stand kwam, geeft in elk bijzonder geval antwoord op de vraag of wij al dan niet met een *traité égal* te doen hebben (2). Wie beslist daaromtrent? De Staten zelf; die beslissing is subjectief, dus willekeurig. »Das Verhältniss von Staaten ist das von Selbständigkeiten, die zwischen sich stipuliren, aber zugleich über diesen Stipulationen stehen» (3). Vooral ten opzichte van zuiver politieke verdragen toonden de Staten meermalen, dat zij »über diesen Stipulationen stehen!»

Wat de mogelijkheid van het bestaan van op eenzijdige willekeur gegronde verdragen in ieder geval bewijst, het is alweder dit, dat er geen volkenrecht bestaat. Bestond zulk een recht, dan ware voor zoodanige verdragen, gesloten door hen die dit recht zouden moeten handhaven, geene plaats, want, zooals PINHEIRO-FERREIRA zegt: »Une convention inégale est un non-sens juridique.»

Uit den aard der zaak kunnen *traités inégaux* alleen voorkomen onder de talrijke speciaal-verdragen tusschen twee of een gering aantal Staten onderling gesloten. Nu is het bij het onderzoek naar den aard van een verdrag niet de vraag of alle contracteerende partijen volmaakt dezelfde voordeelen van

(1) VATTEL, *Droit des gens*. Uitgave PRADIER-FODÉRÉ, liv. II, § 172.

(2) Het spreekt vanzelf, dat de door onbevoegden gesloten verdragen of z. g. *Sponsiones* hier buiten beschouwing blijven.

(3) HEGEL, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, § 330.

de overeenkomst plukken. Zulk eene absolute gelijkheid is te eenenmale onbereikbaar, zooals P. F. terecht opmerkt: »*l'égalité absolue est de l'aveu du sens commun, une absurdité.*» Wel echter is het de vraag of de contracteerende partijen elkander op gelijken voet behandelen (bijv. uitleveringstractaten) of wel, of zij van weerszijden uit eigen vrijen wil het verdrag sloten, omdat zij oordeelden dat de daardoor te verkrijgen voordeelen opwegen tegen de concessiën, die zij doen, of de verplichtingen die zij aangaan (bijv. handelsverdragen) (*égalité relative des avantages dus à chacune des parties contractantes*, P. F.)

Maar, wat de verdragen in het algemeen, zelfs de *traités inégaux*, wezenlijk van de gewoonten (waaronder óók verkeerde schuilen!) onderscheidt, het is de uitdrukkelijke verklaring der contracteerende partijen, dat zij zich aan de bepalingen van het tractaat zullen houden. Al moet dus worden aangenomen, dat de Staten, die zich in een verdrag door overmacht benadeeld achten, bevoegd zijn dit verdrag op te zeggen, zoodra hun dit goeddunkt, zoolang zulks niet is geschied, vormt zulk een verdrag een basis voor het verkeer. Werd zulks ontkend, men zou dan bijv. aan vredesverdragen alle beteekenis moeten ontzeggen, wanneer de overwinnaar blijkbaar een *traité inégal* aan den overwonnene opdringt. (Men denke aan afstand van grondgebied; door den overwinnaar bedongen handelsvoordeelen enz.) En wat nu de gewoonten betreft, men houde voor oogen, dat juist dezelfde omstandigheid, die het bestaan van »ongelijke verdragen» mogelijk maakt, aan het z. g. internationale gewoonterecht alle zekerheid ontnemt. In deze verdragen is echter althans de omvang der ongelijkheid aangegeven, terwijl de toepassing van het z. g. internationale *jus non scriptum* alleen berust op subjectieve opvattingen of willekeur, overeenkomstig het oogenblikkelijk belang der betrokken Staten.

Ten slotte wordt het conventionele recht bij het gewoonterecht achtergesteld, omdat de tractaten slechts verbindend zijn voor de contracteerende partijen. Algemeenheid van toepassing bestaat echter in het gewoonterecht evenmin, althans de zekerheid dienaangaande ontbreekt. »Het is niet noodig dat alle Staten, zelfs niet dat alle beschaafde Staten welke het volkenrecht kennen en eerbiedigen» (volgens de maat hunner subjectieve opvatting) »zonder uitzondering een bijzonderen regel in acht nemen. Een veel beperkter erkenning kan dien regel reeds in stellig recht veranderen; het kan slechts de vraag zijn, in hoever een enkele Staat bevoegd is zich aan den regel te onttrekken» (Professor DE LOUÏER; *Gids*, 1883, deel I, bladz. 320). Waar blijft dan echter het positieve karakter van het gewoonterecht, daar hier iedere Staat, krachtens zijne souvereiniteit, zelf omtrent zijne bevoegdheid beslist? Waar ligt de boven de Staten staande objectieve beslissing; waar de objective »Jurisprudenz,» die zelfs volgens SAVIGNY (verg. bladz. 303) het gewoonterecht moet bezegelen? Juist de bevoegdheid om »zich aan den regel te onttrekken» bestaat in het conventionele recht voor de partijen

niet, omdat zij zichzelf formeel hebben gebonden, iets dat *niet* met hare souvereiniteit in strijd is. Zelfs een *traité inégal* verbindt slechts een Staat, omdat hij hetzelfde geteekend heeft. Indien ten slotte wordt aangenomen dat het z. g. gewoonterecht als zoodanig alleen beslist omtrent de regelen van het volkenrecht, doch dat de gewoonten alleen dáárom somtijds in een verdrag worden geformuleerd, omdat de kennis van het stellig recht alleen door het geven van eene juiste uitdrukking aan bestaande regelen wordt gebaat, dan rijst de vraag waarom dan niet het gewoonterecht in zijn geheel wordt opgenomen in eene conventie der beschaafde Staten, waardoor dan toch in elk geval »zekerheid en duidelijkheid” zouden worden bevorderd. Moet dan niet, nu dit niet is geschied, worden aangenomen, dat de Staten die zekerheid en duidelijkheid schuwen, of wel dat die zekerheid en duidelijkheid niet te verkrijgen zijn, met andere woorden: dat het internationale gewoonterecht op vage voorschriften berust?

Ook het z. g. conventioneele recht mist een vasten grondslag, het inacht-nemen van zijne bepalingen hangt af òf alléén van den vrijen wil der contracteerende partijen, òf uitsluitend van dwang (*overmacht*). In geen dezer beide gevallen kan sprake zijn van recht; hierop werd reeds gewezen. Door vele verdragen, die door inhoud en strekking voor zichzelf spreken, wordt echter aan de Staten, die krachtens hun vrijen wil contracteerden, een groote zedelijke verplichting opgelegd, nl. om het plechtig gegeven woord gestand te doen. Aan dien zedelijken dwang paart zich de pressie der mede-onderteekenaars en deze pressie neemt toe met het aantal der contracteerende partijen. Zelfs is de mogelijkheid niet te eenenmale uitgesloten, dat aan die pressie door maatregelen van geweld (materieelen dwang) kracht wordt bijgezet. Hier kan zich dus eene werking doen gelden, welke naar die van het recht zweemt (vereeniging van vrijwillige onderwerping en dwang). Het *Pacta sunt servanda* is dus op deze tractaten nagenoeg zuiver van toepassing. Alleen door de omstandigheid dat hier het uitoefenen van dwang slechts toevallig is, dat wil zeggen: afhangt van de subjectieve opvattingen der subjecten zelf, dus niet het noodzakelijk en onvermijdelijk gevolg is van de schending der regelen, herinnert aan het bestaan van de kloof, die het internationaal terrein van het rechtsgebied scheidt.

De door sommigen gekoesterde twijfel omtrent de gedragslijn van Engeland in een eventueelen oorlog, ten aanzien van de Parijsche Declaratie, wijst op het bestaan van die kloof. In 1862 had Lord MALMESBURY openlijk in het Engelsche Parlement verklaard, dat men zich eventueel niet door de Declaratie van Parijs zoude gebonden achten. Sedert dien heeft Engeland gelukkig geene gelegenheid gehad, door daden te doen blijken of het de bovengenoemde meening deelt. In 1871 werd echter op de Conferentie te Londen door de Staten, die het vredesverdrag van Parijs (1856) hadden gesloten, de stelling aangenomen: »que c'est un principe essentiel du droit des gens qu'aucune puissance ne peut se délier des engagements d'un traité ni en

modifier les stipulations, qu'à la suite de l'assentiment des parties contractantes au moyen d'une entente amicale." In 1874 vormde zich in Engeland een bond genaamd: »The maritime league for the resumption of *naval rights* (!) by Great Britain" (1). In de bewoordingen, die het doel van den bond aangaven, ligt echter de erkenning opgesloten van Engeland's verplichting, zich aan de Parijsche Declaratie te houden, zoolang het deze niet herroepen heeft. (»The sole object of this league is to procure the withdrawal of Great-Britain from the Declaration of Paris of 1856.") Die zedelijke band was dan ook door de Verklaring van Londen (1871) nog versterkt geworden. Wanneer nu, in weerwil van dit alles, twijfel gekoesterd wordt omtrent Engeland's eventueele gedragslijn ten dezen, dan is commentaar overbodig. Ook het opzeggen door Rusland van de in het Vredesverdrag van Parijs erkende neutraliteit van de Zwarte Zee (30 October 1870), dat de aanleiding was tot de Conferentie van Londen, en de daadwerkelijke vernietiging van dit verdrag zelf door den Russisch-Turkschen oorlog van 1877—78 spreken duidelijk genoeg! Het Verdrag van Berlijn (13 Juli 1878) bracht geen duurzame oplossing van het Oostersche vraagstuk tot stand.

De grond, waarop het volkenrecht rust, is dus geenszins onwrikbaar, omdat hij onderhevig is aan de werking van krachten, veranderlijk in grootte en richting. De kiem van het recht vindt in dezen bodem niet de elementen, die onmisbaar zijn voor hare ontwikkeling. Hierdoor evenwel biedt deze bodem aan de moraal een des te ruimer arbeidsveld. De moraal is hier aan haar eigen krachten overgelaten, moet hier alléén strijdvoeren tegen het egoïsme. En al is zij niet bij machte de taak geheel te volbrengen, die elders door het recht wordt vervuld, zij is toch, ook dit toont de historie, tot zeer veel in staat. De leer van MACHIAVELLI, dat in de staatkunde geene plaats is voor de moraal, is door de historie meer dan eens gelogenstraft. Door echter het bestaan van positieve rechtsregels voor het Statenverkeer aan te nemen, wordt de werking van de niet door het recht gesteunde moraal miskend. En hare werking zal toenemen, naarmate de macht, die overal voor haar den weg baant, voortschrijdt en zich ontwikkelt: de beschaving.

(Wordt vervolgd.)

(1) Verg. VAN BYLANDT, *Het Blokkaderecht*, Academisch proefschrift (1880), bladz. 80 en volg.

ERRATA.

In de voorafgaande gedeelten van bovenstaand artikel moeten de volgende wijzigingen worden aangebracht:

Bladz. 293 (N°. 5 van dezen jaargang), regel 9 v. b. staat: Azië, lees: Klein-Azië.

Bladz. 338 (N°. 6), de slotwoorden der 3de alinea te lezen: waardoor de zedelijke dwang der individuen aan den materieelen dwang van den Staat wordt gepaard.

Bladz. 341 (idem), 2de alinea, regel 2 en 3 v. b., het woord »représailles" tusschen haakjes brengen.

HUISHOUDELIJKHEDEN.

(Zie den vorigen jaargang, N°. 10.)

II.

Hoeveel commandanten van oorlogsschepen zaten niet reeds peinzend voor hun schrijftafel, met de attributen van het werk, waarmede zij wilden aanvangen, vóór zich, op het tijdstip dat de conduite-rapporten hunner onderhebbende officieren moesten worden ingevuld?

Vijftien vragen van elk te beantwoorden op de door de imprimés en de voorschriften aangegeven wijze en dan: meestal in duplo in te zenden.

Schijnbaar is 't niet moeilijk en er zijn commandanten, die in een voormiddag met de zaak klaar komen en haar dus gemakkelijk kunnen opnemen — maar toch verreweg de meesten, en daaronder veteranen, zien met een ernstig gelaat den tijd naderen, dat de conduite-rapporten in blanco door den schrijver in de kajuit worden gebracht.

»Leg daar maar neer, sergeant, en doe er meteen het eerste deel van 't *Recueil* bij» — en met een zucht zet de commandant zich neder, omdat het werk niet langer verschoven kan worden.

Het invullen van de conduite-rapporten der onderofficieren in het v. c. was vlot van de hand gegaan; vooreerst waren er minder rubrieken in te vullen, minder gewetensvragen te beantwoorden geweest, en dan — och, men had er veel minder last mee; zelden of nooit kreeg men die terug om te verbeteren. Maar die drommelsche conduite-rapporten van officieren! — altijd was er wat aan, dat niet goed gevonden werd. Reeds de aanhef der instructie voor het invullen maakte al zenuwachtig: »... zoo is het noodzakelijk, dat de commandeerende officieren van het gewicht dier taak doordrongen zijn, en haar met de meeste nauwgezetheid ten uitvoer leggen, en tevens indachtig zijn, dat de wijze waarop die plicht door hen wordt vervuld, veel invloed kan hebben op het oordeel, dat over henzelfen zal worden geveld.»

Zeker, bij de beoordeeling van de onderofficieren was hij ook naar zijn beste weten te werk gegaan, maar — om kort te gaan, die beoordeeling had hij minder behoeven te kneden naar den vorm der instructie; hij was vrijer in zijn denkwijze geweest.

En dan nog iets: de officieren kende hij eigenlijk te goed, om ze geheel billijk te kunnen beoordeelen. Was hij niet zelf officier geweest en wist hij niet, wat er in de longroom te koop was en hoe er in den regel over den »ouwen» gedacht en gesproken werd? Die wetenschap mocht nu wel geen invloed hebben op zijn denkwijze over hen, maar onwillekeurig werd hij bij het nagaan van de verschillende rubrieken der conduite-rapporten er toe gebracht, om zich de longroom-gesprekken te herinneren.

Was het dus al moeilijk om naar overtuiging, plicht en geweten de officieren te beoordeelen en werd het niet gemakkelijker gemaakt door de instructie, die zeide op welke wijze er geoordeeld moest worden, daarbij kwam nog, dat de commandant der zeemacht of de directeur en commandant in de maritieme directie, door wiens hand de conduite-rapporten gingen, ook zijn inzicht had omtrent de interpretatie der instructie. Wilde men dus in zijn geest de conduite-rapporten invullen, zoo had men te transigeeren met eigen inzicht. Naar *eigen* overtuiging moesten zij worden ingevuld, zeker, maar ook de chefs maakten naar eenzelfde overtuiging hun bedenkingen.

En zoo er nu alleen gunstig ware te rapporteeren, de zaak zou eenvoudig genoeg zijn, maar dat was niet altijd het geval — niet allen waren even kundig, ijverig, ondergeschikt, enz.

De conduite-rapporten van adelborsten? dat was ook weer wat anders; met die jonge menschen nam niemand het zoo nauw, en of zij al eens een minder gunstig rapport hadden, dat was voorloopig nog van minder belang; maar met officieren! De chef te Batavia of de Minister hoorde niet gaarne kwaads van hen; die waren immers ook officier en jong geweest en zeker niet zoo volmaakt, als de commandant, die slechte rapporten maakte, zijn officieren wilde hebben; en zooals één was, waren ze allen.

Ken uzelve! Het is een van de moeilijkste geboden, door de grijze oudheid nagelaten. Maar nog moeilijker is het een ander te kennen en te beoordeelen.

Niettemin wordt het toch zoo dikwijls van den chef geëischt! Geen wonder dus, dat wij den commandant peinzend voor de schrijftafel aantreffen met de blanco conduite-rapporten der officieren vóór zich — zelfs terwijl de *instructie* voor de invulling als leidraad er bij ligt.

Laat ons zulk een imprimé conduite-rapport eens nagaan.

De rubrieken 1 en 2 (naam en rang) geven natuurlijk geenerlei aanleiding tot opmerkingen, maar op rubriek 3 (kundigheden) heb ik dit tegen, dat onder-afdeeling *d* informeert naar de »kennis van de stoomwerktuigkunde en geschiktheid om desnoods de machine te drijven», terwijl het voor geen chef een geheim is, dat die kennis, en vooral de practische, maar zeer matig vertegenwoordigd is bij het korps zee-officieren, zeer enkele

uitzonderingen daargelaten. Natuurlijk; want hoewel de adelborsten reeds sedert lang op hun instructie-stoomvaartuig de machine en de vuren leerden behandelen en zij op groote schepen ook nog wel stoomwachten in de machinekamer medemaken, zoo zijn zij op lange na nog geen machinisten of vuurstokers en zullen dat ook in den vervolge niet worden.

Toch schijnt men zoo iets van de zee-officieren te verwachten; waartoe anders de bovengenoemde vraag in het conduite rapport? Waarom vergenoegt het opperbestuur zich niet enkel met den uitslag van de afgelegde en af te leggen examina? Na het Instituut wordt nog tweemaal in stoomwerktuigkunde theoretisch examen afgelegd, vóór men luitenant 1ste klasse is!

Dan, de bezwarende sub *d* bestaat nu eenmaal, en wat moet dus de commandant, bijv. van een stoomschip 4de klasse, die er evenveel en meestal minder van weet dan de officier, dien hij moet beoordeelen — omdat hij zooveel verder van den theoretischen en practischen studietijd is — wat kan hij anders doen dan zijn officieren in de machinekamer zenden, om zich over hun bekwaamheden in deze door den 1ste machinist te doen voorlichten? Immers, de instructie zegt, dat hij alle hem ten dienste staande middelen zal aanwenden, ten einde volledig en zelfstandig te kunnen oordeelen; wil hij dus conscientieus te werk gaan, zoo dient hij wel te doen, wat ik aangaf, of anders, op te geven dat hij het niet beoordeelen kan. Maar komt een commandant wel spoedig tot dit laatste? En het eerste geval, komt dat wel met het prestige overeen? De officier toch wordt dan feitelijk door een *onder*officier beoordeeld, en al moge dat hier uit een speciaal capaciteitsoogpunt verantwoord zijn, toch is er iets oneigenlijks in. Is de commandant een specialiteit in stoomwerktuigkunde, dan vervallen natuurlijk alle bezwaren; dan gaat hijzelf zich van de bekwaamheid zijner officieren in de machinekamer overtuigen; doch dergelijke specialiteiten zijn niet aan boord, maar in sedentaire betrekkingen geplaatst en deze unica bij het korps zee-officieren helpen ons hier dus weinig.

Afgescheiden nog van dit alles, er wordt ook bij sub *d* gevraagd naar: »de geschiktheid om desnoods de machine te drijven» en het is duidelijk, want anders behoefde de vraag niet gedaan te worden, dat hier de voorschriften uitgaan van de groote onwaarschijnlijkheid, dat op eenig gegeven oogenblik alle of de meeste machinisten en bekwame vuurstokers dood of doodziek zijn, om dan de zee-officieren, met hoop op goed succes, den dienst in de machinekamer te zien opgedragen.

Daar nu *à priori* kan worden aangenomen, dat in het algemeen geen adelborst of luitenant ter zee ooit een machinist of vuurstoker zal kunnen vervangen, zoo is het informeeren naar de geschiktheid daarvoor geheel nutteloos. Ik ga nog een stap verder en stel voor, om voortaan van de zee-officieren niet meer stoomwerktuigkundige kennis te vorderen dan zij voor de examina noodig hebben, wijl de andere wetenschappelijke eischen en eischen van practische kennis, die hun gesteld *moeten* worden, reeds

zwaar genoeg zijn en dus niet noodeloos behoeven te worden uitgebreid. Zij, de zee-officieren, behooren van de stoomwerktuigkunde een algemeen theoretisch en practisch begrip te hebben, maar nimmer behoort van hen de kennis van een machinist of vuurstoker gevraagd te worden, omdat zij het uit den aard van hunnen werkkring toch nooit tot die hoogte kunnen en behoeven te brengen. Ieder zijn specialen dienst, geen halve kennis, geen vertooningen! Maar laat ons verder met de conduite-rapporten voortgaan.

Omtrent: rubriek 4, of hij zich toelegt; rubr. 5, ijver; rubr. 7, houding en uiterlijk voorkomen; rubr. 8, beschaving en levenswijze; rubr. 10, geestvermogens; rubr. 11, taalkennis, en rubr. 12, fysieke gesteldheid, valt niets bijzonders in het midden te brengen; maar omtrent de rubrieken 6, gedrag, en 9, karakter, wel. Is de laatste niet overbodig?

De instructie toch zegt: »zoowel het zedelijk als het *militair gedrag* te beoordeelen,” terwijl omtrent het *karakter* gevraagd wordt, »den officier als *militair* zoo nauwkeurig mogelijk te schetsen, waarbij prijzenswaardige trekken, eigenaardige gebreken en laakbare neigingen niet verzwegen mogen worden.” En wij vragen: wanneer het gedrag van den officier beoordeeld wordt naar de wijze z. a. de instructie dat wil, komt dan daardoor het *karakter* niet tevens genoegzaam uit? Of liever, is dat dan niet sous-entendu? Gesteld, men moet van een officier rapporteeren, dat hij zich moraliter als de brave Hendrik gedraagt, maar daarbij een soort van beul voor zijn minderen is, — een slechte neiging, die — naar de instructie aangeeft — onder *gedrag* moet worden behandeld — is dan het *karakter* van dien officier voor elken chef niet reeds voldoende toegelicht? Het *militair* karakter toch openbaart zich door het officieel bedoeld *gedrag*, en zoo het zich dus daarin niet openbaart, is de kennis er van voor den chef ook van geen belang. Wordt hier echter ook het karakter als *mensch* bedoeld, dan is de verduidelijking van de instructie: »het karakter van den officier als *militair*,” o. i. een onduidelijkheid.

Rubriek 13 (of hij geschikt is voor hooger rang) en rubr. 14 (of hij bevordering verdient) achten wij het meest van alle rubrieken aan bedenkingen onderhevig. De laatste vraag moest o. i. zelfs niet gedaan worden; zij is overbodig. Het is mij nooit mogen gelukken, ook niet met de toelichting der instructie, om de fijne onderscheiding te vatten, waarop het hier aankomt.

Wanneer iemand, zoo heet het in die instructie, kundig en flink is, ondervinding heeft en een goede wijze van gezag uit te oefenen, zoo is hij *geschikt* voor bevordering; wanneer zijn gedrag, dienstijver, ambitie in het vak en de lust om er zich in te bekwamen goed zijn, *verdient* hij die. Maar is het dan in ernst mogelijk, dat bevorderd zou worden iemand *geschikt* voor hooger rang, maar die geen bevordering *verdiende*; want de quaestie, dat iemand *ongeschikt* zou zijn voor hooger rang en toch bevordering *verdienen*, is geen vraag, maar een onmogelijkheid.

De voorstanders van *beide* rubrieken, en die dus de redeneering van de instructie volgen, zeggen: men kan *geschikt* zijn voor bevordering, maar daarom nog geen bevordering *verdienen*, omdat men door minder goed gedrag (maar dan toch altijd dat wat bedoeld wordt bij rubr. 6: het zedelijk en en militair gedrag), weinig ijver, geen ambitie of lust in het vak zijn ondergeschikten een slecht voorbeeld geeft.

Maar, zeggen wij, in dat geval is hij ook gewoon *niet* geschikt voor bevordering; er is hier geen middenweg; men is *geschikt* of men is dat *niet*. In het eerste geval is men het *totaal* en geeft dus ook zijn minderen in *alles* een goed voorbeeld, in het tweede geval faalt men in eenig belangrijk opzicht (gedrag, ijver, ambitie en lust in het vak) en *verdient* dus, volgens de gewone opvatting van het woord, ook geen bevordering.

Welke bevordering iemand *verdient*, die niet *totaal* geschikt is, is ons een raadsel — altijd, wanneer er geen plaats is voor een soort *kassianstelsel*.

Met die onderscheiding van *geschikt* zijn voor bevordering en bevordering *verdienen* moet men het zich thans onnoodig moeilijk maken.

Met »ja” of »neen” moet, volgens de instructie, rubriek 13 beantwoord worden, dat wil dus zeggen: geschikt of *niet* geschikt.

Een zeer bekwaam, ijverig man kan een slecht superieur zijn, wanneer hij zich aan *onredelijke* drift overgeeft en dus niet geschikt is, om voorkomende toestanden kalm te beoordeelen: zoo iemand is niet geschikt om superieur te zijn en *verdient* dus ook geen bevordering, hoe voortreffelijk hij anders wezen moge. Hier valt niet te transigeeren, dunkt mij.

Tegen rubr. 13 en 14 heb ik nog dit: zoo jong kan een adelborst of luitenant ter zee niet zijn, wanneer hij maar langer dan *zes* maanden onder de orders is geweest, of hij valt in de termen om bij overplaatsing, buitendienststelling van het schip, op nonactiviteitstelling, enz. te worden beoordeeld per conduite-rapport; en de commandeerende officier moet zich dan in allen ernst de vraag voorleggen, of een adelborst of luitenant van bijv. één jaar ancienniteit geschikt is voor bevordering en of hij die verdient. En het is geen sinecure ook, want het onverbiddelijke »ja” of »neen” der instructie sluit alle aanvulling der rubrieken met eenige ophelderende verklaring van het »neen”, waarmede natuurlijk elke verstandige chef hier beide rubrieken zal invullen, uit. Immers, gebrek nog aan de noodige kennis, ervaring en takt om met minderen om te gaan — zaken, welke een natuurlijk gevolg zijn van ’s mans jeugd en onbedrevenheid — zijn volkomen beletselen om hem te kunnen bevorderen.

Want, schijnt de instructie te zeggen, zulk een verantwoording zou te eenvoudig zijn; moet men *neen* getuigen, zoo dient het uit de beantwoording der vorige rubrieken te blijken. Doch daar nu in die rubrieken naar flinkheid, ondervinding en wijze van gezag uit te oefenen niet gevraagd wordt,

moeten zij pasklaar gemaakt worden om het »neen» van rubriek 13 officieel verantwoord te krijgen.

Zoo is het ook met rubriek 14 gesteld, waarmede op eenzelfde wijze als 't ware moet worden gescharreld, om aan de voorschriften te voldoen. Is het zedelijk en militair gedrag, de dienstijver, de ambitie in het vak en de lust om zich daarin te bekwamen goed, dan *verdient* de adelborst of officier bevordering, in het tegenovergestelde geval *niet* — van vereischte dienstjaren, en die zijn toch ook bij de wet op de bevordering voorgeschreven, wil het conduite-rapport niets weten.

Maar wij vragen waartoe al die moeite en waarom niet eenvoudig bepaald, dat alleen rubriek 13 »of hij *geschikt* is voor bevordering» zal worden ingevuld voor adelborsten 1ste klasse, wanneer zij *twee* jaar, voor officieren wanneer zij *zes* jaar in hun rangen hebben gediend? Vóór dien tijd komen zij toch immers niet in aanmerking voor bevordering? Ofschoon, z. a. bekend, de bevordering bij keuze voor de rangen beneden vlagofficier niet is uitgesloten, zoo heeft deze uit den aard der zaak slechts hoogst zeldzaam plaats; wij weten zelfs van de laatste *dertig* jaar geen geval van een zoodanige bevordering. In den regel wordt bij ancienniteit bevorderd en voor het exceptioneele geval, dat iemand bij keuze bevorderd wordt en waarbij dan op de wettelijk vastgestelde dienstjaren niet behoeft te worden gelet, is het indienen van een in den vorm opgesteld conduite-rapport natuurlijk onnoodig.

Voor de conduite-rapporten van de commandeerende officieren en voor de hoofdofficieren zijn bij de voorschriften voor den Hollandschen dienst geen andere imprimés bekend dan die voor de subalterne officieren; alleen behoeven de chefs zich in rubriek 3 (kundigheden) niet zoo in details te begeven, als dit voor de laatsten bepaald is. Bij de Voorschriften in Oost-Indië is hierin beter voorzien, en bestaat er een imprimé, waarin slechts omtrent: ijver, gedrag, bijzondere handelingen en het *geschikt* zijn en *verdienen* van bevordering van commandeerende officieren behoeft te worden gerapporteerd.

Nog twee opmerkingen en ik resumeer.

Wanneer de commandant verplicht is ongunstig te rapporteeren over een zijner onderhebbende *officieren*, is hij gehouden den belanghebbende dat mede te deelen en wel, hem met den woordelijken inhoud van het ongunstig gedeelte van zijn conduite-rapport in wetenschap te stellen.

Zonder twijfel zal ieder dat een voortreffelijke bepaling noemen, waardoor tegen willekeur, drift, een overijld of oppervlakkig oordeel een muur is opgetrokken. Ook is daardoor de gelegenheid geopend, dat de betrokken officier door ophelderingen, die hij geven kan, door verdediging zijner wijzen van doen, enz. een ongunstig oordeel zou kunnen doen verzachten; in één woord, zelfverdediging is daardoor mogelijk.

Het is daarom onbegrijpelijk, waarom bij de Marine die weg ook niet gevolgd wordt bij de conduite-rapporten over commandeerende officieren en onderofficieren en waarom deze totaal in het onzekere blijven omtrent hetgeen over hen wordt gerapporteerd, waardoor het mogelijk is, dat er maatregelen getroffen worden in hun nadeel, waarvan zij geen vermoeden hadden. Zij kunnen nu voor het feit van ontijdige pensionneering of voor een ongunstige beoordeeling gesteld worden, zonder dat zij iets te hunner verdediging of verontschuldiging konden aanvoeren.

Dat is alleronbillijkst en bij de Landmacht, waar ook de hoofdofficier bekend gesteld wordt met het eventueel over hem uitgebrachte *ongunstige* rapport, is voor een dergelijke anomalie dan ook geen plaats.

Het stelsel dat ééne partij beschuldigen kan en de *tegenpartij niet* tot verdediging wordt toegelaten, verdient natuurlijk alle afkeuring; maar bovendien, een chef, die vermeent ongunstig te moeten rapporteeren, behoort ook de flinkheid te bezitten voor zijne opinie uit te komen en deze den beoordeelde te zeggen. Al kan deze zich dan niet zoodanig verdedigen, dat de chef tot een ander oordeel wordt gebracht, hij zal in elk geval weten, hoe er over hem gedacht wordt en zich wellicht met beter succes bij de hoogere autoriteit kunnen veronschuldigen. Is hij zich van schuld bewust, hij zal zich kunnen verbeteren.

Om beide redenen acht ik het dus noodzakelijk, dat de voorschriften in dien zin worden gewijzigd, dat *elk* ongunstig rapport den belanghebbende wordt medegeedeeld: ook aan de onderofficieren; ik voeg er bij, ook den minderen deele men mede wat in hun conduite-boekje, dat zij nu *nimmer* onder de oogen krijgen, ongunstig wordt aangeteekend.

Elk landsdienaar heeft recht op een billijke behandeling, en die is niet gewaarborgd, wanneer er ongunstige rapporten of mededeelingen over hem worden ingediend of geboekt, van welker bestaan hij onkundig is. Het gaat niet aan, *alleen* de subalterne *officieren* in deze te bevoorrechten met een billijker behandeling. Bovendien, ook een chef is mensch, en hij zal er veel eerder toe overgaan, om luchtig over een ongunstig oordeel heen te stappen, wanneer hij het den belanghebbende *niet* behoeft mede te deelen, dan wanneer hij dat wèl moet doen.

Eindelijk rubr. 15: of hij gestraft is, met welke straf, door wien en om welke reden.

Overbodig vol gesteld; als vermeld wordt welke straf iemand ontving, dan blijkt daaruit voldoende dat hij gestraft is — en daar tot heden niemand anders dan de commandant mag straffen, is het blijkbaar hier alleen te doen, om zijn naam te weten, voor het geval een onduidelijke onderteekening van het conduite-rapport geen licht in deze duisternis mocht geven; want verwarring met een opvolger of voorganger is niet mogelijk, daar de leggers

der conduite-rapporten niet mogen worden overgegeven en de commandant dus van de vroeger aan zijn officieren opgelegde straffen niets weet.

Thans kom ik tot de volgende conclusie:

1°. In den aanhef van de instructie tot invulling der conduite-rapporten te laten vervallen de *dreigende* waarschuwing aan commandeerende officieren, om toch vooral doordrongen te zijn van het gewicht van hun taak, daar de wijze van invulling veel invloed kan hebben op het oordeel, dat over henzelfen wordt geveld. Den opgeheven vinger acht ik hier totaal overbodig, ja schadelijk; men wordt *nu* te veel doordrongen van dat gewicht en is daardoor niet vrij in zijn oordeel. Het slot van elk conduite-rapport is plechtig genoeg, om den commandant tot nadenken te stemmen: »verklaart op den aan den lande gedanen eed, dat hij, bij het eigenhandig invullen, te werk is gegaan naar zijn beste overtuiging en zoo, dat daarbij, voor zooverre hem bewust is, evenmin verdiensten vergroot of verkleind, als gebreken verzwegen zijn.»

2°. In rubriek 3 van den conduite-staat moest sub *d* de quaestie der *stoomwerktuigkunde* vervallen, en verder rubr. 9, het *karakter*, en rubr. 14, of hij *bevordering verdient*, niet meer voorkomen.

3°. *Alle* ongunstige beoordeelingen van chefs zijn den belanghebbenden mede te deelen.

O.

Opleiding der recruten bij de infanterie en andere oefeningen.

Als antwoord op de critiek, geplaatst in N°. 6 van *De Militaire Spectator* en afkomstig van den Heer MEES, in welke critiek het door mij geschreven opstel, voorkomende in N°. 5 van genoemd tijdschrift en betiteld: »Opleiding der recruten bij de infanterie en andere oefeningen», door dien heer wordt besproken, zal ik hieronder het een en ander laten volgen ter weerlegging van: »Eenige opmerkingen enz.»

't Was mijn voornemen om eenigszins uitvoerig te weerleggen hetgeen de heeren XY. en MEES tegen mijne beschouwingen hebben aangevoerd, maar tot mijn leedwezen heeft de Redactie van *De Militaire Spectator*, hoe welwillend overigens gezind, geen ruimte genoeg beschikbaar. Zelfs kan ik den Heer MEES slechts kort beantwoorden, maar zijn artikel is niet zoo belangrijk dat ik het niet voldoende zou kunnen weerleggen, ook al ben ik wat korter dan ik primitief wel had willen zijn.

Met XY. is het anders gesteld. De theorieën door dezen verkondigd zijn zóó achterlijk, zoo verderfelijk, dat ik niet anders dan hem in extenso te woord kan staan en dus met mijn repliek zal moeten wachten, totdat de Redactie mij een plaatsje zal kunnen inruimen.

Waarde Heer MEES! Elk stelsel van opleiding is goed, mits het goed wordt uitgevoerd; niet één stelsel daarentegen deugt, als de toepassing verkeerd is. Daarom was het voorheen bij ons gevolgde stelsel, hoewel geen goed stelsel, in zijne gevolgen beter dan het thans bij ons gevolgde, niet-tegenstaande dit stelsel als zoodanig beter is. Want dit laatste stelsel wordt slecht toegepast; om dat stelsel goed toe te passen moeten er *compagnieën* zijn en die zijn er niet. Ziedaar de hoofdfout.

Bij mijn stelsel, zegt ge, zal de soldaat zijn meerdere niet leeren kennen en de meerdere hem evenmin. De officieren, zeg ik, kennen in den regel de soldaten hunner compagnietjes niet bij naam, laat staan wat karakter of ontwikkeling betreft. De man, die over een paar jaren weer onder de wapens komt voor herhalingsoefening, is bovendien tijdens zijne afwezigheid in uiterlijk, ontwikkeling en karakter zoozeer veranderd, dat hij niet meer gelijkt op den jongen soldaat, die na het eerste jaar oefening met groot verlot vertrok.

Hebt ge dat nooit opgemerkt. Dan zijt ge geen goede opmerker.

Bij een stelsel als het onze, waar de oefeningen nimmer de detailzaken te boven gaan, omdat de *troep* ontbreekt, die verdere oefening toelaat, is van leeren waardeeren van den meerdere door den soldaat wegens zijne persoonlijkheid geen sprake.

Daartoe moet de meerdere in de gelegenheid zijn om te kunnen bewijzen, dat hij zijne taak, welke iets meer omvat dan het onderwijzen van Recrutenschool en het aanvoeren van een groep, kent; daartoe moet hij in de noodzakelijkheid verkeerden, om zich in te laten met het leven van den soldaat in de kazerne en in dienst, hetgeen nu onnoodig is, nu de geheele compagnie hoogstens zoo sterk is als eene sectie op oorlogsvoet en dus de compagniescommandant, met de hulp van den sergeant majoor, dat wel alleen afkan en ook afdoet.

Eene oefenschool van geduld is de compagniesopleiding voor den officier zeker, namelijk in den zin van *verveling*, maar niet in anderen zin. Maar ware de gang van zaken anders, dan zou zij zeer zeker voor den officier eene oefenschool van volharding, geduld en toewijding zijn. Dan zou de officier weten, dat hij eene gewichtige taak te vervullen heeft, maar nu niet.

Nooit ziet hij een voldoende einduitkomst. De soldaat komt onder de wapens als ongeoeffende en gaat als ongeoeffende heen. Hij, de soldaat, weet niets, als hij met groot verlof vertrekt.

Als de recruten van een bataljon vereenigd werden bij eene compagnie, of die van een regiment bij een bataljon, wat altijd beter is, dan kon hun — behalve de gewone Recrutenschool, waaromtrent het hoogst onverschillig is, wie daarin onderwijs geeft — dan kon hun eene opleiding worden gegeven, waarbij zij gebracht werden in omstandigheden eenigszins met het werkelijke gevecht overeenkomende; nu niet.

Nu is elke compagnie misschien zeer bedreven in de details, maar gezamenlijk optreden kunnen ze niet; zij oefenden zich daarin, zoo te zeggen, nooit, en bij manoeuvres is het gebrek aan samenhang dan ook zeer merkbaar; zelfs in eene en dezelfde compagnie ontbreekt dat aplomb, dat zoo noodig is bij de bewegingen van lange tirailleurliniën; zoo noodig bij de wisselwerking van reserves en soutiens en linie; zoo noodig bij den aanval.

Ik neem het den officieren niet kwalijk, dat onze soldaten zoo onzeker werken, hunne schuld is het niet; gaf men hun een voldoende getal troepen, zij zouden wel zorgen dat deze beter geoefend voor den dag kwamen; aan ijver ontbreekt het hun niet, noch aan bekwaamheid. Maar het ontbreekt hun aan *mennekes*.

Of nu bij mobilisatie een compagnie bestaat uit *vier* of uit *drie* lichten, welke vreemd zijn aan hunne officieren en aan hun verder kader, doet niets ter zake; onderling kennen ze zich toch ook niet en dat is bijna even erg, dat geeft gebrek aan vertrouwen, aan samenhang, aan kameraadschap. Of dus de oefening geschiedt volgens mijn stelsel of volgens

het bestaande, de soldaten blijven toch onderling en aan hunne meerderen onbekend.

Maar bij mijn stelsel leert ten minste het kader handelen en zal dus, bij gelegenheid, den soldaat weten aan te voeren, en dit kan het nu niet.

Dat het kader *voldoende* bekwaam zal worden, als mijn stelsel gevolgd wordt, geloof ik zelf ook niet, evenmin als gij. Maar ik geloof, en meen dit wel met zekerheid te mogen beweren, dat het kader, hetwelk om de *vijf* jaren omgaat met troepen op oorlogsterkte, dat in de tusschenjaren goed wordt onderwezen in de theorie van het *métier*, dat met die troepen oefeningen doorloopt, die zooveel mogelijk overeenkomen met de werkelijkheid, dat dit kader beter bruikbaar zal zijn dan het uwe, dat in aanvoering tot en met den rang van kapitein nimmer verder kwam dan tot de groep.

Ja! als ge die grootere troepenafdeelingen weer opleidt zooals nu de compagnieën worden opgeleid, dan hebt ge gelijk; maar toen ik mijn artikel schreef had ik wat beters voor den geest, geene recruitschool of groepsopleiding, maar compagniesopleiding, met goede, degelijke opleiding voor het gevecht.

Het bezwaart u, wat ik al zoo wil doen met die overschietende *vier* bataljons per regiment, en hoe ik die zal *bezighouden*. *Bezighouden!* Een echt Nederlandsche militaire uitdrukking! Er wordt niet gedacht aan *oefenen*, maar aan *bezighouden*, en meer wordt er dan ook niet gedaan.

Ik vind dat ieder regimentscommandant wijs genoeg is, om dit voor zijn korps te regelen, en zoo niet (ja, zelfs niettegenstaande), zal de een of andere bureauheld, die misschien sedert tal van jaren niet meer met den troep in aanraking kwam, dat wel regelen. Wees maar zeker, dat die lieden het bij ons te lande immer het best weten. Meenen zij!

Regelingen als deze zijn plaatselijk; ik wil echter zeggen, hoe ik mij voorstel, dat in een garnizoen van bijv. vier bataljons de zaak zou kunnen worden geregeld.

Het 1ste bataljon wordt bestemd voor *oefeningsbataljon*; het 2de bataljon zal het volgende jaar als zoodanig optreden en krijgt nu bij de opkomst der loopende lichte, al de ge oefende soldaten van het 3de en 4de bataljon ter opleiding; het heeft dan compagnieën van 60—80 man, soldaten, nog niet veel, maar onze najaarsoefening-compagnieën zijn nu niet sterker!!!

Het kader van het 3de en 4de bataljon wordt gedurende het tijdperk Maart—Augustus vereenigd tot eene school in verschillende klassen verdeeld, naarmate van bekwaamheid, ontwikkeling en ook aantal leerlingen.

Officieren treden als leeraars in die school op.

Hier worden onderwezen: Reglementen en Voorschriften, totdat het kader die kan droomen; wetten op inkwartiering, requisitiën, onteigening (voor zooveel noodig); oorlogsgebruiken en oorlogsrecht; wetten, noodig bij diensten als hulpmarcheaussee, bij militairen bijstand, bij veepest, bij heerschende ziekten, van menschen zoowel als van beesten, voorschriften bij garnisaire; militair recht enz. Voorts:

Krijgstucht, zoowel in toepassing op zichzelf, als de toepassing door hen tegenover minderen. Hoe zij die minderen moeten wennen aan ondergeschiktheid, zonder dat deze daardoor een tegenzin krijgen tegen de tucht. En dit punt is geen kleinigheid, integendeel, om dit te onderwijzen behoort men meer te kennen dan het Reglement van Krijgstucht; daartoe behoort vooral menschkunde.

Gymnastiek, ook aan werktuigen, ja, vooral aan werktuigen, schermen op alle wapens, zwemmen.

Velddienst en tactiek, besprekenderwijs (geen kadermanoeuvres, doch in den geest als de Majoor, thans Generaal VAN HELDEN dit eens bij het leger deed ingang vinden) op het terrein en op de kaart.

Verder houden alle theorieën met kader, met officieren op. Deze school wordt gehouden dagelijks van 9—12, 2—6, 8—9. Gij krijgt hierdoor kundig kader, dat wat goed voor den dag zal komen, als het bataljon, waartoe het behoort, als oefeningsbataljon zal optreden.

Gij krijgt dan kader, dat gewoon is aan werken, hetgeen nu niet het geval is.

Gij krijgt dan kader, dat niet uit verveling het kwartier verlaat en vaak, vooral in kleinere garnizoenen, verboemelt.

En uw officieren zullen werken, omdat ze elk oogenblik kunnen worden geroepen om als onderwijzer voor het kader te moeten optreden, en hun eergevoel hun verbiedt voor hunne minderen een mal figuur te maken.

En de enkele, die er niet tegen opziet om een mal figuur te maken, wel, die *maakt* geen promotie.

Veel dienst voor den officier; veel dienst voor het kader; en schoolmeester spelen en schoolhouden! Ik hoor u zuchten! ja, nu is het veel gemakkelijker, maar nu hebben we eene kwart geoeffende infanterie en mijn infanterie zal toch wel $\frac{3}{4}$ geoeffend zijn en ook meer. Want mijn kader is goed onderlegd, en kader, goed kader is hoofdzaak, om niet te zeggen: alles.

Natuurlijk worden de wetenschappelijke bijeenkomsten van officieren, welke van wetenschappelijk niets hebben dan den naam, gestaakt.

In den winter, als er iemand is, die iets wetenswaardigs heeft mede te deelen, geeft hij daarvan kennis aan den regimentscommandant, die dan al de officieren, die niet door diensten elders worden beziggehouden, vereenigt. Vaak zal dat niet voorkomen, want het is slechts aan weinigen gegeven om te kunnen voordragen voor eene groote vergadering, ook zelfs dan wanneer de voordrager zijn onderwerp goed machtig is.

Onder mijn stelsel zal de ambitie van het mindere kader niet lijden.

Het kader, onderofficieren en korporaals, is werkelijk een goed soort van menschen, die als ze goed behandeld worden, ook altijd hun best doen om goed te handelen. Vandaar dat elk stelsel zijne vruchten draagt, voor zoover die vruchten het gevolg zijn van den goeden wil en de bekwaamheid van dat kader.

Voor zoover hunne verantwoording strekt, gaan de zaken in den regel goed. Meen nu niet, dat ik daarmee wil zeggen dat het onder hoogere verantwoording minder goed gaat, zeker niet. Doch onze opleiding van den soldaat reikt niet verder dan hetgeen de onderofficier te verrichten heeft; en dat is juist de fout.

Gij ook wilt verbetering; welnu, doe een voorstel. Ge zegt wel tevens: het bestaande is nog zoo slecht niet; dat is wel niet consequent, maar dat doet er niet toe, ge wilt verbetering. Geef dan ook iets ter verbetering strekkende op.

Gaarne geef ik mijn idee voor iets beters.

Ge reprimandeert mij flink, omdat ik geen liefhebber schijn te zijn van details, die toch ook van belang zijn. Ik vind details zeer belangrijk, omdat zij groote zaken vormen kunnen, als ze goed gebruikt worden, maar ik haat details, als het eeuwig en altijd details blijven en zij als hoofdzaken worden aangemerkt.

Ja, alleen *doorlopend* oefenen met sterke troepenafdeelingen maakt den militair militair.

Ziet gij kans om zonder geld, zonder soldaten daartoe te geraken?

Dan zijt ge eenig in uw soort! Ik geef alleen een middel aan om daartoe *eenigszins* te naderen. Dat is toch beter dan *phrasen*, vindt ge niet?

Nooit maakte ik den oorlog mee, ik kan dus bij ondervinding niet spreken over het in beslag nemen van het denkvermogen van den krijgsman tijdens den strijd. Ik las zelf en verwijs u naar de physiologie. Werd die wetenschap op de Krijgsschool niet gedoceerd? Dat is jammer en een fout.

Ook zult ge bij die lectuur veel kunnen leeren betreffende het aannemen van bepaalde handelingen, gewoonten.

Voortdurend oefenen! Ge meesmuilt! Is 4 maanden oefenen voortdurend en dan nog wel om de *vijf jaren*? Neen, zeker niet maar 't is toch altijd nog veel meer dan *in het geheel niet oefenen*, waarvan het vigeerende stelsel wel wat heeft.

Uw aanmerking omtrent te weinig kader is onjuist. Compagnieskader op vredesvoet bestaat uit: 1 kapitein, 3 luitenants, 9 onderofficieren, 9 korporaa's, vrijwillig dienende, en per lichting 1 sergeant- en 3 korporaa's-miliciens (ROOSEBOOM, *Zakboekje*, bladz. 94). Dus kader genoeg — 18 onderwijzers voor 200 soldaten, waaronder 20 van de vorige lichting, dus klassen van 11 man maximum — zijn die te groot?

Jonge korporaa's komen, als mijn opleidingstelsel boven beschreven *goed* wordt toegepast, in den zin zooals gij dit beweert, niet meer voor na het eerste jaar.

De regimentscommandant leert zijne bataljonscommandanten in mijn stelsel even goed kennen als thans, een hunner leert hij echter beter kennen, namelijk de chef van het oefeningsbataljon; de divisiecommandant verkeert in gelijke verhouding tegenover zijne onderhoorige kolonels. Gij zijt toch

zoo naïef niet om te meenen dat die heeren nu, in de kampen van 8 dagen duur, de groote manoeuvres van 4 dagen duur, die ondergeschikten leeren kennen?

Had ik ruimte! Had ik ruimte! Ik zou u daaromtrent veel kunnen zeggen.

Ik liet de lichte, voor herhalingsoefening opkomende, bij een bataljon in het garnizoen achter; ik deed dit, omdat die lichte, bij het oefeningsbataljon blijvende, hier het onderwijs zou bemoeilijken gedurende zes à zeven dagen, dagen, welke niet kunnen worden gemist; maar te sterk werd de compagnie niet. Ga maar na:

Blijvend gedeelte. 20 man.

Nieuwe lichte behoorende tot de compagnie. 35 »

4 dito » » gelijknamige compagnieën . . 140 »

Voor herhalingsoefening, verloop in aanmerking nemende. . . 30 »

225 man.

Af . . . 10% = 22 »

203.

Deze 10% bestaan uit de zieken, corveën, wachten enz.

De voertuigen moeten alle mee, anders worden de chefs er niet aan gewoon om met de moeilijkheden, die deze voertuigen kunnen veroorzaken, rekening te houden. Zwaar beladen wagens, die over loop- en trapjesbruggen flinkweg rijden, zooals nu gebeurt, wanneer zij worden voorgesteld door één man met een vlag, mogen niet voorkomen. Physiologie!

Alles is een quaestie van doen, van ervaring.

Nog eens, uw slotzin doet er mij weer aan denken: ook gij haakt naar iets beters dan het bestaande!

Wat ik zeg, keurt ge af!

Komaan, het papier is goedkoop, tijd is wel te vinden.

Geef iets beters.

M.

Is meer overeenstemming tusschen de Nederlandsche en Nederlandsch-Indische exercitie-reglementen voor de Infanterie mogelijk en gewenscht?

Onder bovenstaanden titel verscheen in aflevering 3 van *De Militaire Spectator* een opstel van mijne hand, waarin ik trachtte aan te toonen dat MEER overeenstemming tusschen genoemde reglementen *mogelijk* en *gewenscht* is.

De Heer C. betoogt in een opstel, onder den titel: *Nederlandsche en Nederlandsch-Indische exercitie-reglementen*, opgenomen in aflevering 5, dat ook hij overtuigd is van die wenschelijkheid, dat hij echter inziet dat men bij het trachten om meerdere overeenstemming in de reglementen te brengen, slechts *zeer geringe uitkomsten* zal kunnen bereiken. Verder schrijft de Heer C.:

»Het zou mij tot eene veel te ver gaande studie leiden om deze bewering door eene onderlinge vergelijking der verschillende reglementen te bewijzen. Vele der door den Heer NIESTEN aangegeven voorbeelden zouden werkelijk in beide reglementen gelijkluidend kunnen wezen; de mogelijkheid van dit te verkrijgen zou voor vele andere gevallen ernstig moeten worden overwogen; de onmogelijkheid tot het verkrijgen dier overeenstemming springt bij enkele zijner voorbeelden den Indischen officier direct in het oog.»

Het is wel jammer, dat de Heer C. in gebreke blijft te bewijzen hetgeen hij beweert; ik zie niet in dat hiervoor zulk eene *ver gaande studie* noodig is. Uitgebreid behoeft zulk eene studie niet te zijn; in hoofdtrekken zou moeten worden aangegeven, waarom er in beginsel verschil tusschen beide reglementen moet bestaan. De Heer C. toone de noodzakelijkheid van de door mij genoemde verschillen in de reglementen aan, en hij kan verzekerd zijn dat hij niet alleen mij, doch ook zijne Indische kameraden, die belang in de zaak stellen, verplicht (1).

Voor al omdat zijn schrijven ten doel heeft: »hen, die genoeg belang in de zaak stellen om het opstel van den Heer NIESTEN te lezen, doch die door andere werkzaamheden niet in staat zijn, het behandelde onderwerp zelfstandig te beoordeelen en zich wellicht onwillekeurig door diens beschouwingen laten medenemen, tegen overschatting van het daarin vooropgestelde te waarschuwen,» zou het gewenscht zijn dat de Heer C. zich meer bepaald

(1) De verschillen zijn soms zeer klein, een feit is het echter dat bijv. geene enkele § der Recrutenschool volmaakte overeenstemming vertoont.

had uitgedrukt. Nu schermt hij m. i. wel met goedklinkende volzinnen, doch blijft in gebreke te bewijzen hetgeen hij beweert. Het cursiveeren van eenige door mij gebezigde volzinnen of van enkele woorden schijnt voldoende te zijn om aan te toonen dat ik de zaak verkeerd beschouw. De Heer C. dient echter in het oog te houden, dat ik lang genoeg in Nederlandsch-Indië gediend heb om mij eenig recht van beoordeeling te mogen aanmatigen, terwijl mijne positie als Nederlandsch officier mij het recht geeft in vergelijking te treden. Ik begrijp dan ook niet recht hoe mijn bescheiden schrijven, hetgeen uitsluitend zijn aanleiding vond in een streven om in het belang der beide legers werkzaam te zijn, aanleiding kan geven tot de ernstige beschuldiging, den Minister van Koloniën door den Heer C. in de 4de alinea v. o. bladz. 307 toegevoegd, en mijn opstel als gevaarlijk voor het Indische leger te signaleren. Mijn streven was immers alleen te trachten overeenstemming te verkrijgen op alle punten, die *noch door de (Indische) tactiek, noch door bewapening, landaard, klimaat, terrein of sterkte van den troep worden beheerscht*. Van overeenstemming van een voorschrift voor het gevecht en van het tirailleeren in het terrein zou ik nooit heil verwachten. Hier komt m. i. eerst de speciaal Indische tactiek aan het woord, dit is slechts bij uitzondering het geval bij de andere reglementen.

Dat reglementen niet door tactiek worden beheerscht is door mij nooit beweerd. In den geciteerden volzin: »zonder de voorkeur aan een der genoemde reglementen of voorschriften te willen schenken, zijn wij van meening, dat in de hiergenoemde en vele andere punten overeenstemming mogelijk is, daar zij noch door tactiek, noch door bewapening, landaard of klimaat worden beheerscht,» vindt de Heer C. aanleiding om den lezers aan te toonen hoe ik wel over exercitie-reglementen denk, en meent hij te moeten vermelden dat exercitie-reglementen *uitsluitend* (1) door tactiek en door bewapening, landaard, klimaat en dergelijke de tactiek beheerschende zaken moeten worden in de pen gegeven. De welwillende lezer zal echter hebben opgemerkt, dat de woorden: *noch door tactiek* enz., door mij gebezigd, betrekking hadden op de *hiergenoemde en vele andere punten* en niet op de reglementen in het algemeen. Dat echter de tactiek, welke de genoemde reglementen beheerscht, voor Indië op zeer vele punten geheel overeenstemt met de in Europa gevolgde tactiek, wordt zelfs door Indische officieren beweerd; in het VIIde verslag 1891—92 van de Vereeniging ter beoefening van de Krijgswetenschap (bladz. 430) zegt de Majoor bij den Generalen Staf van het Nederlandsch-Indisch leger F. J. HAVER DROEZE het volgende:

»In hoofdzak moet de oorlog onder alle hemelstreken gevoerd worden naar dezelfde grondbeginselen, waarvan men niet kan afwijken zonder na-deelige gevolgen te ondervinden.»

»Sterk uiteenlopende verschillen in de reglementen van het Nederlandsche en Nederlandsch-Indische leger zijn daarom naar mijne meening af te keuren

(1) De Heer C. cursiveert.

en zeker zou het aanbeveling verdienen verscheidene der afwijkingen, die thans tusschen die reglementen bestaan, op te heffen."

»Naar vermeend wordt, zou het wenschelijk zijn indien bijv. voor de exercitiën der infanterie voor *beide* legers *een* reglement kon worden ingevoerd in den geest van het Duitsche. Natuurlijk zou bij de samenstelling rekening moeten worden gehouden met onze toestanden, terwijl bij het hoofdstuk over HET GEVECHT nog met het oog op den oorlog tegen inlandsche volksstammen van den Nederlandsch-Indischen archipel, een aanhangsel zou dienen te worden gevoegd."

In die vergadering, waar voorzeker tal van Indische officieren tegenwoordig waren, is de aangehaalde bewering omtrent exercitie-reglementen niet tegengesproken; alleen daar, waar de Heer HAVER DROEZE zegt, dat bij het hoofdstuk over HET GEVECHT nog met het oog op den oorlog tegen inlandsche volksstammen een aanhangsel zou dienen te worden gevoegd, ondervond Z.H.E.G. bestrijding door den Heer NIJPELS, die als volgt repliceerde:

»Ook wat de opmerking betreffende het onderwijs en de toepassing der tactische regels aangaat, moet ik mij veroorloven nog even de aandacht der vergadering te verzoeken. Het is waar dat een regel van de tactiek zoowel in Nederland als in Indië regel blijft. Maar uit de regels moet naar omstandigheden geput worden, en daar de omstandigheden in Indië andere zijn dan hier, moeten daar ook andere regels toegepast worden dan tegenwoordig in Europa, en dan tegen een Europeeschen vijand. Zoo zou ik bijv. noch *als algemeenen regel*, voor het gevecht in Indisch terrein tegen een Inlandschen vijand, het verspreide gevecht willen aanbevelen, zooals in Europa wèl en zeer terecht geschiedt, noch den raad van Generaal WOLSELEY, in zijn *Soldier's Pocket-Book*, wenschen op te volgen, om in groote mate de vechtwijze van onzen toevalligen vijand over te nemen, maar wèl — en dit om redenen die ook in Europa gelden, doch daar thans niet op den voorgrond treden — maar wèl pleiten voor *zoo laat en zoo min mogelijk oplossen*, en steeds zoo spoedig mogelijk weer het: *serrez les rangs*."

Het Nederlandsch-Indisch leger bezit nu echter een VOORSCHRIFT VOOR HET GEVECHT en ik geloof niet dat er ernstig sprake van kan zijn dit Voorschrift in den geest van het Nederlandsche te wijzigen.

In eene noot op bladz. 309 zegt de Heer C. dat de verschillen bij de gymnastische oefeningen hem niet zoo vreemd voorkomen, en meent hij dat ook ik wel inzie, »dat lenigheid eerder te verkrijgen is bij den Inlandschen soldaat en bij de vrijwilligers van het Indische leger dan bij het hoofdelement van het Nederlandsche leger — den Nederlandschen boerenjongen." Toegevend, dat de lenigheid bij den Indischen soldaat grooter is dan bij den Nederlandschen, zie ik nog niet in hoe men bij eene goede gymnastische ontwikkeling met minder oefeningen volstaan kan. Iedere spier of spiergroep wordt slechts door eene voor haar geschikte oefening versterkt; men

kan dus in Indië wel volstaan met minder oefeningsdagen of korteren oefeningstijd, doch geenszins met minder oefeningen.

Ten slotte wensch ik den Heer C. nog de verzekering te geven, dat meer overeenstemming tusschen de Nederlandsche en Nederlandsch-Indische reglementen niet door mij gewenscht werd, omdat ik vermeende dat de Nederlandsche beter waren dan de Indische, doch uitsluitend in het belang van de zoo nauw aan elkander verwante legers. Mijn voorstel tot het benoemen eener commissie uit officieren van beide legers tot het herzien der reglementen had ook tot doel het Nederlandsche leger te doen deelen in het goede, dat in de Indische reglementen in zoo ruime mate wordt aangetroffen.

J. NIESTEN,

1ste Luitenant der Inf.

Delft, 19 Mei 1894.

EENE NIEUWE AFDEELING BIJ DEN GENERALEN STAF.

Den 9den April 11. is door de Afdeeling Letterkunde der Koninklijke Akademie van Wetenschappen aan de Heeren Professoren BLOK en MULLER opgedragen zich bezig te houden met het onderzoek der vraag, of het al dan niet wenschelijk is, dat de Afdeeling zich wendt tot het Ministerie van Oorlog met het verzoek om de oprichting eener geschiedkundige afdeeling bij den generalen staf te willen bevorderen.

Wij ontleenen aan het verslag van dit onderzoek het volgende:

Bij de bespreking dezer zaak werd gewezen op het voortreffelijk rapport, in Juni 1858 bij monde van den Heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK in dezelfde Afdeeling daarover uitgebracht, waarin:

1°. De overtuiging werd uitgesproken, dat de voorraad bouwstoffen voor onze krijgsgeschiedenis groot is, dat het van dringend belang is die nader te onderzoeken en bekend te maken, hetgeen van de regeering moest uitgaan, en

2°. De wenschelijkheid betoogd werd, dat er bij het Departement van Oorlog eene historische afdeeling wordt ingericht, zooals die te Parijs bij het Dépôt général de la guerre bestaat.

Bekend is het gevolg van dit rapport, dat in afschrift aan den Minister van Oorlog, den Generaal VAN MEURS, werd toegezonden, daar toch de Kapitein MULDER van af 1860—1867 zich heeft beziggehouden met de uitgave van het hoogst merkwaardige journaal van ANTHONIS DUIJCK.

Meer dan 30 jaren zijn sedert verloop en nog altijd is de hoofdgedachte der Afdeeling niet verwezenlijkt, ondanks de wetenschap hoe voortreffelijk de inrichtingen voor het krijgshistorisch onderzoek in Pruisen, Oostenrijk en België zijn ingericht.

Wat is er ten onzent in dit opzicht gebeurd?

Wijlen Generaal KNOOP heeft met onverdroten ijver en grooten wetenschappelijken zin op dit gebied gewerkt. En naast hem zijn anderen, zooals: Luitenant-Kolonel DE BAS, Kapitein SABRON, jhr. C. A. VAN SIJPESTEIJN, om niet meer namen te noemen, opgetreden.

Vooral de Heer DE BAS heeft zich veel moeite gegeven om het onderzoek onzer archieven uit een krijgshistorisch oogpunt te organiseeren. Sedert 1892 zijn in menig archief officieren werkzaam, om na te gaan, wat er voor onze krijgsgeschiedenis te vinden is.

Belangrijke lijsten en registers zijn aangelegd, samengesteld naar de uitvoerige aanwijzingen, in het bovenbedoelde rapport der Heeren BAKHUIJZEN VAN DEN BRINK en BOSSCHA gegeven, en naar de bepalingen eener instructie voor de officieren, belast met krijgsgeschiedkundige werkzaamheden op de archieven, dd. 28 September 1892.

Officieren werken onder leiding van een hoofdofficier (aan te wijzen door den chef van den generalen staf), van October tot Maart in de archieven.

Aan de Koninklijke Militaire Academie te Breda en aan de Hoogere Krijgsschool wordt vooral in de laatste jaren aan het onderwijs in de krijgsgeschiedenis eene belangrijke plaats ingeruimd.

Ook in Nederlandsch-Indië heeft thans het legerbestuur de wenschelijkheid van wetenschappelijken arbeid in deze richting ingezien en weldra zal een belangrijk werk over den opstand van DIEPO NEGORO, samengesteld door een officier van het Indische leger (Kapitein Louw) het licht zien.

Met het oog op dit alles schijnt thans het oogenblik gunstig, bij de regeering aan te dringen op de uitvoering van het indertijd door de Afdeeling aanbevolen plan tot stichting eener afdeeling voor krijgsgeschiedenis, liefst bij den generalen staf, waar de wetenschappelijke zin in het leger zijn centrum vindt.

Het onderzoek, zooals het thans is ingericht, is slechts een begin van het goede en kan volstrekt niet aan zichzelf overgelaten worden. Men mist den waarborg, dat de officieren met het onderzoek belast, de wetenschappelijke vorming bezitten en dat zij geregeld werkzaam zullen blijven, daar nu hun arbeidstijd tot de zes wintermaanden beperkt wordt en de overige maanden aan nuttige, maar soms afmattende practische werkzaamheden moeten besteed worden.

Bestaat er eenmaal eene krijgshistorische afdeeling, zooals hier wordt bedoeld, dan dienen daaraan zulke officieren geplaatst te worden, wier aanleg voor historische studie door eene methodische voorbereiding voor geschiedkundig onderzoek is ontwikkeld, opdat de deur worde gesloten voor een ook op dit gebied zoo schadelijk diletantisme. Het zou misschien aanbeveling verdienen zulke officieren eenigen tijd de colleges van een hoogleeraar in de geschiedenis aan een onzer Universiteiten te doen volgen, op dezelfde wijze als dit onlangs bijv. met enkele officieren van de administratie der marine te Leiden is geschied.

Aan het hoofd dier afdeeling dient verder onder het toezicht van den chef van den generalen staf een hoofdofficier als vast directeur te worden gesteld, wiens antecedenten hem daarvoor geschikt doen achten. De aan de afdeeling als ondergeschikte beambten geplaatste officieren moeten voorts minstens

den rang van kapitein hebben bereikt, en eenigen tijd in dien rang hebben gediend, opdat zij door de practijk voldoende bekend zijn met de eischen van troepenaanvoering en legerinrichting. Zijn zij eenmaal aan de afdeeling geplaatst, dan moeten zij van alle andere diensten zooveel mogelijk worden ontheven, om zich geheel aan het wetenschappelijk onderzoek te kunnen wijden.

Enkele schrijvers en dergelijke lagere beambten moeten ter beschikking der afdeeling gesteld worden, die eigen archieflokalen moet bezitten, waar zoo mogelijk alle krijgsarchieven verzameld moeten worden.

De verdere uitwerking van het plan wordt hier niet nader besproken, doch aan de bevoegde autoriteiten overgelaten.

De commissie in de vergadering van 9 April aangewezen, stelt ten slotte voor dat de afdeeling zich wendt tot den Minister van Oorlog met het dringend verzoek eene krijgshistorische afdeeling aan den generalen staf te willen oprichten, overeenkomstig het voorstel, indertijd door de Heeren BAKHUIJZEN VAN DEN BRINK en BOSSCHA ingediend.

Tot zoover het verslag, waaruit wij met toestemming van Professor BLOK het een en ander hebben medegedeeld.

Wij hopen van ganscher harte dat het hernieuwde voorstel der Afdeeling Letterkunde van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen ten spoedigste moge verwezenlijkt worden.

Hoewel het verslag uitvoeriger is en zeker verdient, dat er langer bij stil gestaan wordt, zoo zullen wij het voorloopig bij deze mededeelingen laten, in de hoop dat de Redactie van dit tijdschrift ons later een plaatsje voor uitvoeriger bespreking toestaat.

Medegedeeld door

A. J. MORKS.

Groningen, 27 Mei 1894.

BOEKAANKONDIGINGEN.

De oorlog van 1794—95 op het grondgebied van de Republiek der Vereenigde Nederlanden. 2de Gedeelte. Bewerkt onder toezicht van den Chef van den Generalen Staf, door F. H. A. SABRON, Kapitein van den Generalen Staf. Te Breda, ter drukkerij van BROESE & COMP., voor rekening van de Koninklijke Militaire Academie. 1893.

In het artikel »Een Nederlandsch stafwerk,» opgenomen in N°. 7 van den jaargang 1892 van dit tijdschrift, werd het eerste gedeelte van SABRON's geschiedverhaal van den in 1794—95 in ons vaderland gevoerden oorlog uitvoerig door ons besproken.

Na met een enkel woord te hebben meegedeeld, welke de aanleiding was tot het besluit van den Minister van Oorlog om aan dit werk een officieelen stempel te verleen, wezen wij daar op de vele bezwaren, aan de bestudeering der krijgsgebeurtenissen van 1794—95 verbonden, juichten we het toe, dat door den arbeid van den Kapitein SABRON die bezwaren, althans voor een belangrijk gedeelte, waren opgeheven, en drukten we ten slotte ons leedwezen uit, dat bijzondere omstandigheden den Schrijver hadden genoopt, het gebied der critiek zooveel doenlijk te vermijden en voor zijne beschrijving een vorm te kiezen, die door ons nu juist niet de meest geschikte werd geacht, om de kennis onzer vaderlandsche krijgsgeschiedenis te populariseeren.

Het eerste gedeelte eindigde met de ontruiming van de vesting Nijmegen door de bondgenooten en den nachtelijken terugtocht der Staatsche troepen over de Waal op den 8sten November 1794. In het thans verschenen, tweede gedeelte schetst de Schrijver, na vooraf een zeer helder en zakelijk overzicht van den algemeenen toestand in de Republiek op het eind van 1794 te hebben gegeven, in de eerste plaats de roemvolle verdediging van de vesting Grave, welker bevelhebber, de Generaal DE BONNS, evenals eenige maanden te voren de Generaal VAN DER DUYN te Sluis, tot het uiterste aan de belegeraars weerstand bood en zoo het bewijs leverde, dat geestkracht en voortvarendheid ook bij onvoldoende verdedigingsmiddelen nog veel vermogen. Daarop volgt dan het verhaal van de gevechten aan de Maas en de Waal in den zeer strengen winter van 1794 op 1795, van de bezetting van Utrecht en Holland door de Franschen en van den terugtocht van het door zijne tuchteloosheid en knevelarijen bij de bevolking zoo gehate Engelsche hulpleger over den IJssel tot achter de Eems.

Uit dit korte overzicht van den inhoud blijkt reeds genoegzaam, dat het tweede gedeelte slechts eene onmiddellijke voortzetting is van het eerste en, zoo te

zeggen, hiervan alleen chronologisch is gescheiden. De methode van behandeling der stof is in beide gedeelten geheel dezelfde. In verband hiermede meenen wij dan ook, om herhalingen te vermijden, thans met deze eenvoudige aankondiging te mogen volstaan. Wij wenschen echter die aankondiging niet te besluiten, zonder nogmaals eene ernstige bestudeering van SABRON's werk met warmte te hebben aanbevolen. Zij zal de daaraan besteede moeite ruimschoots beloonen. Want weinig oorlogen geven zulk een duidelijk beeld als die van 1794—95 van den verlamdenden invloed, dien een kortzichtige en zwakke Regeering, verwarde binnenlandsche toestanden en voorafgegane verwaarloozing der leger- en defensiebelangen op de krijgshandelingen uitoefenen, weinige ook toonen op meer overtuigende wijze aan, waartoe halfheid in krijgszaken leidt en in welk een allertreurigsten toestand een staat geraakt, die zich van de hulp zijner bondgenooten geheel afhankelijk maakt.

PL.

's Gravenhage, Juni 1894.

Passage des cours d'eau et ponts militaires, par R. VAN WETTER, Capitaine d'Artillerie belge. Avec 8 planches. Paris, BERGER-LEVRAULT & Cie. 1894. Prix fr. 5.

't Is een uit twee zeer uiteenlopende deelen bestaand doel dat zich de Schrijver heeft voorgesteld; hooren wij slechts: »Il est très difficile aux officiers de se familiariser avec ce service; or l'interêt de l'armée exige que tous les officiers en possèdent tout au moins certaines notions et soient à même de les enseigner au personnel sous leurs ordres» en het boek wordt dan verder aangeboden als: »un travail à la portée de tous ceux qui désirent s'initier dans la connaissance du service des pontonniers et pouvant aussi servir de guide à ceux qui y ont déjà participé!»

Nu zien wij in de eerste plaats niet in, dat het zoo lastig voor de officieren is, zich wat vertrouwd te maken met 'tgeen betrekking heeft op 't genoemde onderwerp, dat toch zeker overal een deel der elementaire opleiding voor hen uitmaakt en zelfs in leerboeken — maar verder in voorschriften, handleidingen enz. meer of minder uitgebreid behandeld wordt. Zeker behoeven Nederlandsche officieren niet naar dit boek te grijpen; zij vinden het noodige daaromtrent veel beter in eigen werken.

Allerlei opgaven en detailzaken van geen algemeen belang maken het werk minder geschikt voor zijn eerste bestemming. Bij zijne bekende vruchtbaarheid had de Schrijver dan ook vermoedelijk beter gedaan, twee deelen uit te geven — het eene om zijne collega's van andere wapens en diensten de noodig geoordeelde »notions» toe te dienen — het andere: »pour ceux qui y ont déjà participé.»

In dit laatste zouden wij dan verwacht hebben eene methodische, wetenschappelijke beschouwing over de verschillende brugconstructies en hun toepassingen, over de uitrusting der verschillende bruggetreinen en parken, over de formaties van personeel en materieel in verband met de eischen van den modernen oorlog — maar dit werkje geeft voor de reeds ingewijden nagenoeg niets.

't Is een samenvoeging van 'tgeen in reglementen en voorschriften waarschijnlijk veel beter en eenvoudiger gezegd voorkomt, doch er is weinig samenhang en

eenheid in; — de Schrijver neemt als artilleriepontonnier een te weinig algemeen standpunt in ten opzichte van het geheele vraagstuk der rivierovergangen; dan wordt men met de eenvoudigste zaken beziggehouden, met de verklaring van uitdrukkingen als: rechter- en linkeroever, bochten, bovenstrooms, benedenstrooms enz. en dan weer wordt over interessante zaken vluchtig heengegleden; de beschouwingen zijn dikwijls oppervlakkig, de beschrijvingen onvolledig en nagenoeg niet door teekeningen opgehelderd en tal van details en weinig belangrijke opgaven — weinig belangrijk voor beide door den Schrijver gewenschte categorieën van lezers — vullen soms pagina's.

Het vernielen van bruggen is uiterst stiefmoederlijk behandeld — met enkele algemeenheden heeft de Schrijver zich daarvan afgemaakt.

Niet beter komen de hoofdstukken er af, waar hij zich op tactisch en strategisch terrein waagt, terwijl de historische voorbeelden — voor een goed deel aan de oudheid ontleend — niet in staat zijn die leemten aan te vullen. In minder dan één bladzijde worden de maatregelen — tactische en technische — behandeld tot verdediging van een stroom; wat de aan te leggen versterkingen betreft bijv., komt slechts deze algemeenheid voor: »travaux de défense sans en exagérer l'importance.»

Twee historische voorbeelden van een overtocht »de vive force» blijken te zijn uitgevoerd buiten weten, buiten tegenwoordigheid des vijands, en er komt waarachtig in ernst de fabel in voor van het nemen der Hollandsche vloot door de huzaren van PICHEGRU.

Alles te zamen genomen kunnen wij het boek voor Nederlandsche officieren niet aanbevelen; misschien zijn de toestanden in België eenigszins anders en kan het daar volgens Schrijvers wensch nuttig zijn voor het leger. Gaarne wenschen wij dat met hem mede.

v. R.

Wij vestigen de aandacht op den belangrijken catalogus van militaire werken, uitgegeven door den Boekhandelaar MARTINUS NIJHOFF te 's-Gravenhage, onder den titel: *Livres anciens et modernes, en vente aux prix marqués chez MARTINUS NIJHOFF, à la Haye, Nobelstraat 18.* De catalogus is gesplitst in twee hoofd-deelen: *Histoire militaire* en *Sciences militaires*, en bevat 2225 nummers, betrekking hebbende op alle takken der krijgskundige wetenschappen, en daaronder meerdere zeer zeldzame en kostbare werken.